

Instytut Wymiaru Sprawiedliwości

Porównanie trybu rozstrzygania co do dodatkowych
roszczeń związanych z działem majątków
i praw wspólnych w Polsce i w Niemczech

dr Agnieszka Okońska-Diemer

Prawo prywatne

Warszawa 2019

Spis treści

Spis skrótów	7
Spis literatury	9
I. Wprowadzenie	11
1. Podstawowe rozwiązania normatywne oraz reguły prawa materialnego i procesowego związane z postępowaniami działowymi	11
a. Wspólność majątku spadkowego	11
b. Wspólność majątku małżeńskiego	12
c. Wspólność majątku spółki cywilnej	13
2. Źródła regulacji dotyczących postępowań działowych	13
a. Źródła prawa procesowego	13
i. Postępowania sporne	14
ii. Postępowanie nieprocesowe	14
b. Pojęcie postępowań działowych	15
c. Rodzaje postępowań działowych	15
II. Kognicja i właściwość sądów w postępowaniach działowych prowadzonych w trybie nieprocesowym	16
1. Wprowadzenie, charakter postępowania	16
2. Właściwe sądownictwo	17
3. Sposoby odciążania sądów od rozpoznawania spraw działowych na etapie przed ich wszczęciem oraz alternatywne sposoby załatwiania spraw działowych	18
a. Przekazanie postępowań działowych notariuszom	18
b. Alternatywne sposoby załatwiania spraw działowych, w tym dział spadku przez wykonawcę testamentu	19
4. Podmioty rozpatrujące sprawy działowe	19
5. Właściwość rzeczowa i miejscowa sądów i notariuszy	19
a. Właściwość rzeczowa	19
b. Właściwość miejscowa	20
i. Wprowadzenie	20
ii. Właściwość miejscowa notariuszy w sprawach o dział spadku	20

iii. Właściwość miejscowa notariuszy w sprawach o podział majątku wspólnego małżonków	21
iv. Właściwość miejscowa sądu rejonowego	22
v. Możliwość przekazania sprawy do rozpoznania innemu notariuszowi lub sądowi	22
6. Tryb postępowania	22
7. Tok instancji	23
a. Zażalenie na podstawie FamFG	23
b. Natychmiastowe zażalenie na podstawie ZPO	23
c. Skarga na czynności notariusza	24
III. Kognicja i właściwość sądów w postępowaniach działowych prowadzonych w trybie spornym	24
1. Wprowadzenie	24
2. Stosunek do postępowań działowych prowadzonych w trybie nieprocesowym	25
a. Stosunek postępowania nieprocesowego do postępowania spornego	25
b. Wady i zalety obu rodzajów postępowań	25
3. Podmioty uprawnione do rozpatrywania spraw działowych	26
4. Sposoby odciążania sądów od rozpoznawania spraw działowych na etapie przed ich wszczęciem oraz alternatywne sposoby załatwiania spraw działowych	26
5. Podmioty rozpatrujące sprawy działowe	26
6. Właściwość rzeczowa i miejscowa sądów	27
a. Właściwość rzeczowa	27
b. Właściwość miejscowa	27
7. Tryb postępowania	28
8. Tok instancji	28
a. W sprawach o dział spadku	28
b. W sprawach o podział majątku wspólnego małżonków	29
IV. Podstawowe rozwiązania normatywne dot. postępowań działowych	29
1. Ograniczenia możliwości wszczynania postępowań działowych	29
a. Ograniczenia możliwości żądania działu spadku	29
i. Regulacje ogólne	29
ii. Przypadki ustanowienia wykonawcy testamentu	30
b. Ograniczenia możliwości żądania podziału majątku wspólnego małżonków	31
2. Sposoby zniesienia wspólności	32
a. Dział spadku	32
b. Podział majątku wspólnego	32
3. Zasada kompleksowości postępowania działowego	33
a. W postępowaniu nieprocesowym	33
b. W postępowaniu spornym	33
4. Swoboda stron	34
a. W postępowaniu nieprocesowym	34

b. W postępowaniu spornym	34
5. Postanowienie wstępne	34
6. Dział częściowy	35
a. W postępowaniu nieprocesowym	35
i. Częściowy dział spadku	35
ii. Częściowy podział majątku wspólnego	36
b. W postępowaniu spornym	36
7. Dział uzupełniający	36
8. Kumulacja różnych działów	36
9. Zasada dyspozycyjności i kontrydiktoryjności	37
a. W postępowaniu nieprocesowym	37
b. W postępowaniu spornym	37
10. Przymus adwokacki	37
a. W postępowaniu nieprocesowym	37
b. W postępowaniu spornym	37
11. Wstępowanie następców prawnych do toczącego się postępowania	38
12. Rozporządzanie składnikami mienia w toku postępowania działowego	38
13. Ochrona wierzycieli przed niekorzystnymi skutkami podziału	38
V. Tryb postępowania co do dodatkowych roszczeń związanych z działem majątków i praw wspólnych	38
1. Roszczenia dodatkowe	38
2. Podział roszczeń dodatkowych	39
3. Tryb postępowania	39
a. W sprawach o dział spadku	39
b. W sprawach o podział majątku wspólnego	39
4. Możliwość zgłaszania roszczeń dodatkowych	40
a. Przykład pozwu o dział spadku	41
b. Przykład wniosku o podział majątku wspólnego małżonków	42
5. Dopuszczalność orzekania o roszczeniach dodatkowych z urzędu	42
6. Ograniczenia dopuszczalności zgłaszania roszczeń dodatkowych	42
7. Władza dyskrecyjnalna sędziego	42
8. Stosunek do innych postępowań	43
VI. Podstawowe problemy postępowania dowodowego w postępowaniach działowych związane z wyceną majątku podlegającego działowi oraz roszczeń dodatkowych	43
1. Rygory udowadniania roszczeń	43
2. Sposoby wyceny przedmiotu działu	43
3. Stan i ceny uwzględnianie przy wycenie roszczeń dodatkowych	44
4. Aktualność wyceny	44
5. Zasądzenie sumy ustalonej przez sąd	44

6. Uprawnienia sądu drugiej instancji	44
VII. Sposoby usprawniania postępowań działowych w związku z dochodzeniem roszczeń dodatkowych	45
1. Dane statystyczne	45
2. Czynniki wpływające na czas trwania postępowań działowych	45
3. Sposoby normatywne skracania postępowań działowych	46
4. Szczegółowe rozwiązania usprawniające postępowania działowe	46
5. Nakłanianie do zawarcia ugody w postępowaniu działowym	47
VIII. Koszty postępowań działowych a koszty dochodzenia poszczególnych roszczeń dodatkowych	47
1. Opłaty sądowe w postępowaniu działowym	47
a. W postępowaniu nieprocesowym	47
b. W postępowaniu spornym	48
2. Dodatkowe opłaty z tytułu zgłoszenia roszczeń dodatkowych	49
IX. Propozycje zmian ustawowych w danym systemie prawnym	49
1. Planowane nowelizacje	49
2. Propozycje doktryny	49
3. Rozbieżności	50
X. Podsumowanie	50
1. Najbardziej efektywne rozwiązania	50
2. Rozwiązania możliwe do zaadoptowania w Polsce	50

Spis skrótów

BGB	Bürgerliches Gesetzbuch (Kodeks cywilny)
BGBI.	Bundesgesetzblatt
BGH	Bundesgerichtshof (Federalny Trybunał Sprawiedliwości)
BT-Drs.	Bundestagsdrucksache
BWNotZ	Zeitschrift für das Notariat in Baden- Württemberg
DNotZ	Deutsche Notar-Zeitschrift
EGBGB	Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche (Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny)
FamFG	Gesetz über das Verfahren in Familiensachen und in den Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit (Ustawa o postępowaniu w sprawach rodzinnych i nieprocesowych)
FamRZ	Zeitschrift für das gesamte Familienrecht
GVG	Gerichtsverfassungsgesetz (Ustawa o ustroju sądów powszechnych)
KG	Kammergericht
LG	Landgericht
LTO	Legal Tribune Online
n.	następny, następna, następne
nb.	numer brzegowy
NJW	Neue Juristische Wochenschrift
red.	Redaktor
OLG	Oberlandesgericht
RPflG	Rechtspflegergesetz (Ustawa o referendarzach sądowych)
s.	strona
ust.	ustęp
ZErB	Zeitschrift für die Steuer- und Erbrechtspraxis
ZEV	Zeitschrift für Erbrecht und Vermögensnachfolge
ZPO	Zivilprozessordnung (Kodeks postępowania cywilnego)
ZRP	Zeitschrift für Rechtspolitik

Spis literatury

- J.A. Dieckmann, Übertragung nachlassgerichtlicher Aufgaben auf Notare?, ZRP 2011, s. 60;
- Ch. Eberl-Borges, *Reformvorschläge zum Recht der Erbaueinandersetzung*, ZErB 2010, s. 255;
- P. Gerhardt, B. von Heintschel-Heinegg und M. Klein (red.), *Handbuch des Fachanwalts Familienrecht*, 11. wydanie, Köln 2018;
- J. Holzer, *Das Verfahren zur Auseinandersetzung des Nachlasses nach dem FamFG*, ZEV 2013, s. 656;
- A. Knaus, *(Teil-) Privatisierung der Justiz?*, Legal Tribune Online, 25 października 2010 r., <https://www.lto.de/recht/hintergruende/h/uebertragung-von-aufgaben-der-freiwilligen-gerichtsbarkeit-auf-notare-teil-privatisierung-der-justiz/>;
- S. Mai, *Die Gütergemeinschaft als vertraglicher Wahlgüterstand und ihre Handhabung in der notariellen Praxis*, BWNotZ 2003, s. 55;
- O. Palandt, *Bürgerliches Gesetzbuch*, 77. wydanie, Monachium 2018;
- H. Prütting, T. Helms (red.), *FamFG. Kommentar*, 4. wydanie, Köln 2018;
- D. Roth, *Die Erbaueinandersetzungsklage*, Baden-Baden, 2016;
- H. Roth, Übertragung nachlassgerichtlicher Aufgaben auf Notare?, ZRP 2010, s. 187;
- S. Scherer (red.), *Münchener Anwalts Handbuch Erbrecht*, 5. wydanie, Monachium 2018;
- J. von Staudinger, *Buch 5: Erbrecht: §§ 1967-2063 (Rechtsstellung des Erben)*, 2016 Berlin;
- G.J. von Venrooy, *Die Abschichtung von Miterben*, DNotZ 2012, s. 119;
- W. Zimmermann, *Vermittlung der Erbaueinandersetzung durch das Nachlassgericht*, ZEV 2009, s. 374.

I. Wprowadzenie

1. Podstawowe rozwiązania normatywne oraz reguły prawa materialnego i procesowego związane z postępowaniami działowymi

Kwestia podziału majątków wspólnych jest w prawie niemieckim dość skomplikowana i podlega regulacji wielu norm. Poniżej przedstawione zostaną pokrótce najważniejsze rodzaje wspólności majątku i sposoby jej zniesienia.

a. Wspólność majątku spadkowego

Największe znaczenie praktyczne w prawie niemieckim ma wspólność majątku spadkowego. Ma ona charakter bezudziałowej wspólności łącznej (tzw. wspólności do niepodzielnej ręki)¹, § 2032 ust. 1 niemieckiego kodeksu cywilnego (BGB)². Spadkobiercy są wspólnie uprawnieni do spadku oraz mogą żądać jego działu, jednakże nie przysługują im bezpośrednio prawa rzeczowe w odniesieniu do poszczególnych przedmiotów wchodzących w skład spadku³. Mogą oni dysponować udziałem w spadku, ale nie udziałem w poszczególnych przedmiotach wchodzących w skład spadku (§ 2033 ust. 1 i 2 BGB).

Regulacja materialnoprawna działu spadku jest zawarta w § 2042 – 2057a BGB; ponadto zastosowanie znajdują w tym zakresie § 749 ust. 2 i 3 oraz § 750 – 758 BGB. Przepisy te są zlokalizowane w księdze drugiej BGB (Prawo zobowiązań), dziale ósmym (Poszczególne stosunki zobowiązaniowe), w tytule siedemnastym poświęconym wspólności prawa w częściach ułamkowych (patrz punkt IV.2.a poniżej).

Dział spadku oznacza zniesienie wspólności majątku spadkowego poprzez podział czystych aktywów spadku pomiędzy spadkobierców, tj. przedmiotów wchodzących w skład spadku pozostałych po zaspokojeniu długów spadkowych⁴.

¹ D. Weidlich [w:] O. Palandt, *Bürgerliches Gesetzbuch*, 77. wydanie, Monachium 2018, § 2032 BGB nb. 1.

² *Bürgerliches Gesetzbuch*, tekst jednolity BGBI. 2002 I s. 42, 2909, 2003 I s. 738, z późniejszymi zmianami.

³ BGH, 24 stycznia 2001 r., IV ZB 24/00, NJW 2001, s. 2396.

⁴ D. Weidlich [w:] O. Palandt, *Bürgerliches...*, § 2042 BGB nb. 1.

Dział spadku może nastąpić w drodze umowy pomiędzy spadkobiercami; sądowy dział spadku możliwy jest zarówno w postępowaniu nieprocesowym (patrz punkt II poniżej), jak i w postępowaniu spornym (patrz punkt III poniżej).

b. Wspólność majątku małżeńskiego

Wspólność majątku małżeńskiego nie ma w Niemczech znaczenia praktycznego. Powyższe wynika z faktu, że ustawowym ustrojem majątkowym małżeńskim jest rozdzielność majątkowa z wyrównaniem dorobków (§ 1363 ust. 1 BGB). Z tego powodu ustrój wspólności majątkowej małżeńskiej jest określany jako „skamielina z minionych wieków”; pozostałości można znaleźć na terenach rolniczych przede wszystkim na południu Niemiec, albowiem był on swego czasu polecany rolnikom⁵. W 2003 r. w rejestrze umów majątkowych małżeńskich sądu rejonowego w Stuttgarcie (tj. miasta o ponad 600 000 mieszkańców) zarejestrowane były trzy (!) majątkowe umowy małżeńskie dotyczące tego ustroju majątkowego. Ze względu na jego niewielkie znaczenie praktyczne, piśmiennictwo i orzecznictwo dotyczące tego ustroju majątkowego małżeńskiego nie jest tak obszerne jak w odniesieniu do innych ustrojów majątkowych.

Ustanowienie reżimu wspólności majątkowej wymaga zawarcia umowy majątkowej małżeńskiej (§ 1408 ust. 1, § 1415 BGB) w formie aktu notarialnego (§ 1410 BGB). W ramach tego ustroju majątkowego wyróżnia się następujące masy majątkowe:

- majątek wspólny małżonków – Gesamtgut (§ 1416 BGB), przedmiot niniejszego opracowania,
- majątki szczególne małżonków – Sondergut (§ 1417 BGB), obejmujące prawa majątkowe, które nie mogą zostać przeniesione na inną osobę w drodze czynności prawnej, np. użytkowanie czy wynagrodzenie za pracę w części niepodlegającej zajęciu,
- majątki odrębne małżonków – Vorbehaltsgut (§ 1418 BGB), obejmujące przede wszystkim przedmioty umownie wyłączone z majątku wspólnego oraz przedmioty nabyte przez małżonka *mortis causa* lub nieodpłatnie od osoby trzeciej, jeżeli spadkodawca lub osoba trzecia postanowiła, że dany przedmiot należeć będzie do majątku odrębnego małżonka.

Wspólność majątku małżeńskiego ma charakter bezudziałowej wspólności łącznej (tzw. wspólności do niepodzielnej ręki), co wynika z § 1416 oraz § 1419 ust. 1 BGB⁶.

Podział majątku wspólnego małżonków jest uregulowany w § 1471 – 1482 BGB. Zgodnie z § 1477 ust. 1 BGB podział następuje przy zastosowaniu przepisów o wspólności prawa

⁵ Do końca akapitu za S. Mai, *Die Gütergemeinschaft als vertraglicher Wahlgüterstand und ihre Handhabung in der notariellen Praxis*, BWNotZ 2003, s. 55, 56.

⁶ G. Bruder Müller [w:] O. Palandt, *Bürgerliches...*, § 1416 BGB nb. 1.

w częściach ułamkowych (§ 752 i n. BGB, patrz punkt a powyżej), o ile przepisy prawa majątkowego małżeńskiego nie zawierają odmiennych regulacji (patrz punkt IV.2.b poniżej)

Podział majątku wspólnego małżonków może nastąpić w drodze umowy pomiędzy małżonkami; sądowy podział majątku jest możliwy zarówno w postępowaniu nieprocesowym (patrz punkt II poniżej), jak i w spornym postępowaniu rodzinnym (patrz punkt III poniżej).

c. Wspólność majątku spółki cywilnej

W prawie niemieckim generalnie przyjmuje się, że spółka cywilna występująca w obrocie prawnym (tzw. spółka zewnętrzna) posiada zdolność prawną⁷. Także majątek spółki cywilnej ma charakter bezudziałowej wspólności łącznej (tzw. wspólności do niepodzielnej ręki)⁸, co wynika z § 718 ust. 1 BGB.

Likwidacja majątku spółki cywilnej następuje – w braku odmiennego porozumienia współników i podobnie jak ma to miejsce w odniesieniu do masy spadku i majątku wspólnego małżonków – na podstawie przepisów o wspólności prawa w częściach ułamkowych (§ 752 i n. BGB, patrz punkt a i b powyżej), o ile § 732 – 735 BGB dotyczące spółki cywilnej nie zawierają odmiennych regulacji.

Likwidacja majątku spółki cywilnej powinna zostać przeprowadzona przez wszystkich współników (§ 730 BGB); jeżeli jeden ze współników odmawia współdziałania przy likwidacji, wówczas konieczne jest wytoczenie przeciwko niemu powództwa o dokonanie określonej czynności likwidacyjnej (np. zaakceptowanie bilansu likwidacyjnego) lub współdziałanie przy jej dokonaniu (np. przy sporządzeniu bilansu likwidacyjnego)⁹. Rozpoznawanie tych powództw następuje w postępowaniu spornym.

Wspólność majątku spółki cywilnej nie stanowi przedmiotu dalszej analizy.

2. Źródła regulacji dotyczących postępowań działowych

a. Źródła prawa procesowego

Jak wspomniano powyżej, dział spadku oraz podział majątku wspólnego małżonków może nastąpić zarówno w trybie nieprocesowym, jak i w trybie spornym. Postępowania sporne mogą być prowadzone na podstawie przepisów ogólnych postępowania cywilnego albo na podstawie przepisów dotyczących postępowań spornych w sprawach rodzinnych.

⁷ BGH, 29 stycznia 2001 r., II ZR 331/00, NJW 2001, s. 1056.

⁸ H. Sprau [w:] O. Palandt, *Bürgerliches...*, § 718 BGB nb. 1.

⁹ H. Sprau [w:] O. Palandt, *Bürgerliches...*, § 730 BGB nb. 4.

Poniżej przedstawione źródła prawa procesowego zawierają regulacje dotyczące przebiegu postępowań działowych. Regulacje materialnoprawne są zawarte w niemieckim kodeksie cywilnym BGB (patrz punkt 1 powyżej).

i. Postępowania sporne

Postępowania sporne są w Niemczech uregulowane przede wszystkim w Kodeksie postępowania cywilnego (ZPO)¹⁰. ZPO nie zawiera żadnych regulacji szczególnych dotyczących postępowań procesowych w przedmiocie podziału majątku wspólnego (tj. przede wszystkim spornego działu spadku, patrz punkt 1.a powyżej).

Jednakże postępowania sporne dotyczące podziału majątku wspólnego małżonków nie są rozpoznawane na podstawie ZPO, lecz przy zastosowaniu przepisów Ustawy o postępowaniu w sprawach rodzinnych i nieprocesowych¹¹. Powyższa ustawa reguluje wszystkie postępowania dotyczące spraw rodzinnych, zarówno te prowadzone w trybie spornym, jak i w trybie nieprocesowym.

Pośród spraw rodzinnych podlegających regulacji FamFG zdefiniowanych w § 1 1 1 FamFG ustawa wyodrębnia tzw. sporne sprawy rodzinne (§ 1 1 2 FamFG), obejmujące m.in. postępowania dotyczące ustroju majątkowego małżeńskiego, tj. roszczeń wynikających z prawa majątkowego małżeńskiego (§ 2 6 1 FamFG). Do tej kategorii należą postępowania dotyczące podziału majątku wspólnego małżonków.

W spornych sprawach rodzinnych przepisy ZPO znajdują szersze zastosowanie niż w sprawach rodzinnych rozpoznawanych w postępowaniu nieprocesowym.

ii. Postępowanie nieprocesowe

Postępowania działowe toczące się w trybie nieprocesowym są uregulowane w czwartej księdze FamFG pod tytułem „Postępowania spadkowe i działowe”. Rozdział pierwszy czwartej księgi (§ 3 4 2-3 4 5 FamFG) zawiera definicje ustawowe oraz regulację właściwości miejscowej, natomiast rozdział trzeci (§ 3 6 3-3 7 3 FamFG) regulację postępowań działowych.

Postępowania w sprawach działowych (zarówno prowadzone w trybie spornym, jak i w trybie nieprocesowym) nie są przedmiotem regulacji zawartej w aktach podustawowych (np. w rozporządzeniach).

¹⁰ Zivilprozessordnung, tekst jednolity BGBI. 2005 I s. 3202, 2006 I s. 431, 2007 I s. 1781, z późniejszymi zmianami.

¹¹ Gesetz über das Verfahren in Familiensachen und in den Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit z 17 grudnia 2008 r., BGBI. I s. 2586, 2587, z późniejszymi zmianami.

b. Pojęcie postępowań działowych

Jak wskazano powyżej, ZPO nie zawiera szczególnych regulacji dotyczących postępowań działowych przeprowadzanych w trybie procesowym (patrz punkt a.i powyżej), a tym samym nie definiuje tych postępowań.

Definicja postępowań działowych na potrzeby FamFG jest zawarta w § 342 ust. 2 FamFG; należy przy tym zauważyć, iż obejmuje ona jedynie postępowania działowe prowadzone w trybie nieprocesowym. Tym samym z jej zakresu wyłączony jest sporny dział spadku (patrz punkt a.i powyżej) oraz sporny podział majątku wspólnego małżonków (patrz punkt a.i powyżej).

Zgodnie z § 342 ust. 2 FamFG postępowania działowe obejmują:

- a) przekazane sądom [obecnie notariuszom, patrz punkt II.3.a poniżej] zadania przy dziale spadku oraz podziale majątku wspólnego po zakończeniu majątkowej wspólności małżeńskiej, majątkowej wspólności zarejestrowanego związku partnerskiego lub wspólności majątkowej kontynuowanej ze wspólnymi zstępnymi zmarłego małżonka (patrz punkt IV.1.b poniżej), oraz
- b) postępowania dotyczące wydawania zaświadczeń o podziale majątku wspólnego objętego majątkową wspólnością małżeńską, majątkową wspólnością zarejestrowanego związku partnerskiego lub wspólnością majątkową kontynuowaną ze wspólnymi zstępnymi zmarłego małżonka na podstawie § 36 i n. ustawy o księgach wieczystych¹² oraz § 42 i 74 ustawy o rejestrze statków¹³. Powyższe zaświadczenia mogą w określonych sytuacjach zastępować postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku. Postępowania dotyczące powyższych zaświadczeń zostały w niniejszym opracowaniu pominięte.

Do spraw działowych w rozumieniu tych norm nie należą postępowania w przedmiocie zniesienia współwłasności lub wspólności rzeczy nienależących do ww. majątków wspólnych. Ponadto do spraw działowych w rozumieniu przepisów FamFG nie należą także postępowania w przedmiocie likwidacji majątku spółki cywilnej (patrz punkt 1.c powyżej). Ze względu na ich daleko idącą odmienność od działu spadku oraz podziału majątku wspólnego małżonków nie są one przedmiotem dalszej analizy.

c. Rodzaje postępowań działowych

Powyżej zdefiniowane postępowania działowe przeprowadzane w postępowaniu nieprocesowym obejmują (w uproszczeniu) postępowania w przedmiocie działu spadku oraz

¹² Grundbuchordnung, tekst jednolity BGBl. 1994 I s. 1114, z późniejszymi zmianami.

¹³ Schiffsregisterordnung, tekst jednolity BGBl. 1994 I s. 1133, z późniejszymi zmianami.

postępowania dotyczące podziału majątku wspólnego małżonków po zakończeniu majątkowej wspólności małżeńskiej.

Przepisy § 363 – 372 FamFG znajdują zastosowanie wprost do postępowań w przedmiocie działu spadku. § 373 FamFG przewiduje odpowiednie stosowanie tych norm do postępowań dotyczących podziału majątku wspólnego po zakończeniu majątkowej wspólności małżeńskiej, majątkowej wspólności zarejestrowanego związku partnerskiego lub wspólności majątkowej kontynuowanej ze wspólnymi zstępnymi zmarłego małżonka. W sprawach nieuregulowanych w czwartej księdze FamFG zastosowanie znajdują przepisy ogólne zawarte w tej ustawie (księga pierwsza FamFG, § 1 – 110).

O ile w odniesieniu do przepisów prawa procesowego w postępowaniach działowych panuje daleko posunięta jednolitość, o tyle w odniesieniu do prawa materialnego konieczne może być zastosowanie więcej niż jednego kompleksu norm (patrz punkt 1 powyżej).

II. Kognicja i właściwość sądów w postępowaniach działowych prowadzonych w trybie nieprocesowym

1. Wprowadzenie, charakter postępowania

Jak wskazano powyżej (patrz punkt 1 powyżej) postępowania działowe mogą być prowadzone w trybie spornym lub w trybie nieprocesowym. Poniżej omówione zostaną najpierw postępowania działowe prowadzone w trybie nieprocesowym, tj. na podstawie § 373 i n. FamFG.

W odniesieniu do postępowań działowych prowadzonych w trybie nieprocesowym na podstawie FamFG należy przede wszystkim podkreślić najważniejszą różnicę pomiędzy postępowaniem w przedmiocie działu spadku na podstawie art. 680 i n. polskiego Kodeksu postępowania cywilnego: postępowanie w przedmiocie działu spadku na podstawie k.p.c. kończy się postanowieniem, w którym sąd dokonuje działu spadku pomiędzy spadkobierców także w razie braku porozumienia między nimi.

Postępowania prowadzone na podstawie § 373 i n. FamFG mają natomiast charakter postępowań mediacyjnych, w których notariusz (patrz punkt 3.a poniżej) pośredniczy w zgodnym dziale spadku lub podziale majątku wspólnego małżonków pomiędzy uczestnikami. Celem tego postępowania jest ułatwienie uczestnikom zgodnego działu spadku lub podziału majątku przy wsparciu wykwalifikowanego podmiotu (tj. notariusza); wszczęcie powyższego postępowania jest zalecane uczestnikom, którzy nie są w stanie osiągnąć porozumienia między sobą, jednakże nie chcą wszczynać postępowania spornego w przedmiocie działu spadku lub podziału majątku wspólnego¹⁴. Ponadto powyższe postępowanie może służyć zebraniu

¹⁴ O. Fröhler [w:] H. Prütting, T. Helms (red.), *FamFG. Kommentar*, 4. wydanie, Köln 2018, § 363 FamFG nb. 3.

informacji o składzie masy spadku lub majątku wspólnego małżonków, a tym samym służyć przygotowaniu powództwa o dział spadku lub podział majątku wspólnego (patrz punkt III poniżej)¹⁵.

Jeżeli stan sprawy pozwala na przeprowadzenie działu spadku lub podziału majątku wspólnego, wówczas notariusz sporządza plan podziału (§ 368 ust. 1 zd. 1 FamFG). Jeżeli wszyscy obecni uczestnicy postępowania zgadzają się z przedstawionym planem, wówczas notariusz protokołuje dział spadku lub podział majątku wspólnego małżonków (§ 368 ust. 1 zd. 2 FamFG). Jeżeli obecni są wszyscy uczestnicy lub nieobecni uczestnicy udzielili zgody na plan podziału do protokołu sądowego lub w dokumencie urzędowym, wówczas notariusz zatwierdza dział spadku lub podział majątku wspólnego (§ 368 ust. 1 zd. 3 FamFG).

Jeżeli jeden z uczestników nie stawił się na posiedzeniu i nie udzielił zgody w opisanej powyżej formie, wówczas notariusz informuje go o treści zaprotokołowanego planu podziału, możliwości wglądu do niego oraz uzyskania odpisu; ponadto notariusz informuje nieobecnego uczestnika, że przyjmuje się, iż wyraża on zgodę na zaprotokołowaną treść, jeżeli przed upływem określonego przez notariusza terminu nie złoży on wniosku o wyznaczenie ponownego posiedzenia lub jeżeli nie stawi się on na wyznaczonym wskutek tego wniosku posiedzeniu (§ 368 ust. 2 FamFG w związku z § 366 ust. 3 FamFG).

Wraz z prawomocnością postanowienia notariusza zatwierdzającego dział spadku lub podział majątku wspólnego dział spadku lub podział majątku wspólnego jest dla uczestników wiążący tak jak umowny dział spadku lub podział majątku wspólnego (§ 371 ust. 1 FamFG). Ponadto stanowi on tytuł egzekucyjny (§ 371 ust. 2 FamFG).

Jeżeli spadkobiercy nie dojdą do porozumienia w przedmiocie działu spadku, wówczas notariuszowi nie przysługują żadne uprawnienia do wydawania wiążących rozstrzygnięć¹⁶. W tej sytuacji postępowanie działowe kończy się bez działu spadku lub podziału majątku wspólnego małżonków.

Także i ten sposób postępowania działowego nie jest bardzo rozpowszechniony¹⁷. W odniesieniu do jego wad i zalet w porównaniu do postępowania spornego patrz punkt III.2.b poniżej.

2. Właściwe sądownictwo

W związku z przekazaniem spraw o dział spadku oraz podział majątku wspólnego małżonków załatwianych w postępowaniu nieprocesowym do kompetencji notariuszy (patrz punkt 3.a poniżej) właściwość sądów w tych sprawach dotyczy przede wszystkim postępowań wszczętych przed 1. września 2013 r., przeprowadzania doręczeń urzędowych oraz

¹⁵ W. Zimmermann, *Vermittlung der Erbauseinandersetzung durch das Nachlassgericht*, ZEV 2009, s. 374, 379.

¹⁶ KG, 18 marca 1965 r., 1 W 435/65, NJW 1965, s. 1538, 1539.

¹⁷ J. Holzer, *Das Verfahren zur Auseinandersetzung des Nachlasses nach dem FamFG*, ZEV 2013, s. 656, 662.

rozpoznawania skarg na czynności notariusza, od których nie przysługuje środek zaskarżenia na podstawie przepisów ogólnych¹⁸.

3. Sposoby odciążania sądów od rozpoznawania spraw działowych na etapie przed ich wszczęciem oraz alternatywne sposoby załatwiania spraw działowych

a. Przekazanie postępowań działowych notariuszom

Na mocy Ustawy o przekazaniu zadań w postępowaniu nieprocesowym notariuszom z 26 czerwca 2013 r.¹⁹ ustanowiona została właściwość notariuszy w określonych sprawach nieprocesowych, w tym w sprawach działowych. Jako uzasadnienie tej regulacji wskazano konieczność odciążenia sądów i umożliwienie im skoncentrowania się na zadaniach, które należą do istoty sprawowania wymiaru sprawiedliwości poprzez przekazanie innych zadań innym wykwalifikowanym podmiotom²⁰. Zdaniem niemieckiego ustawodawcy notariusze jako funkcjonariusze publiczni należący do organów przedprocesowej ochrony prawnej bardzo dobrze nadają się do przejęcia tych zadań: nie tylko dysponują oni wiedzą prawniczą, lecz także dla wielu mieszkańców Niemiec droga do notariusza jest znacznie krótsza od drogi do sądu rejonowego. Dalszymi zaletami jest istniejący między obywatelami a notariuszami stosunek zaufania oraz możliwość udzielania przez notariuszy porad stronom dotyczących nie tylko danej sprawy. Ponadto dzięki tej nowelizacji obywatele będą mogli załatwić wszystkie sprawy spadkowe przed jednym organem: od sporządzenia testamentu poprzez uzyskanie postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku po dział spadku.

Powyższa nowelizacja stanowiła jednak przedmiot wielu kontrowersji w literaturze. Część autorów wskazywała, iż jest ona niezgodna z art. 92a niemieckiej Ustawy Zasadniczej²¹ przekazującej orzecznictwo niezawisłym sądom²². Ponadto przedmiotem krytyki był oczekiwany wzrost kosztów postępowań działowych wynikający już z samego opodatkowania czynności notariuszy podatkiem VAT²³.

¹⁸ O. Fröhler [w:] H. Prütting, T. Helms, *FamFG...*, § 343 FamFG nb. 6.

¹⁹ BGBl. 2013 I s. 1800.

²⁰ Do końca akapitu za Projekt ustawy o przekazaniu zadań w postępowaniu nieprocesowym notariuszom, Bundestag-Drucksache 17/1469, s. 1 i n. oraz 12 i n.

²¹ Ustawa zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec z 23 maja 1949 r., polskie tłumaczenie na stronach Sejmu <http://libr.sejm.gov.pl/teko1/txt/konst/niemcy.html> (dostęp: 25.04.2019 r.).

²² H. Roth, Übertragung nachlassgerichtlicher Aufgaben auf Notare?, ZRP 2010, s. 187 i n.; inaczej J.A. Dieckmann, Übertragung nachlassgerichtlicher Aufgaben auf Notare?, ZRP 2011, s. 60 i n.

²³ A. Knaus, (Teil-) Privatisierung der Justiz?, LTO, 25 października 2010 r., <https://www.lto.de/recht/hintergruende/h/uebertragung-von-aufgaben-der-freiwilligen-gerichtsbarkeit-auf-notare-teil-privatisierung-der-justiz/> (dostęp: 25.04.2019 r.).

b. Alternatywne sposoby załatwiania spraw działowych, w tym dział spadku przez wykonawcę testamentu

Postępowanie w przedmiocie działu spadku na podstawie § 373 i n. FamFG ze względu na swój charakter (patrz punkt 1 powyżej) oraz udział notariusza jako właściwego organu (patrz punkt a powyżej) może zostać uznane za rodzaj alternatywnego sposobu załatwiania spraw działowych, bez konieczności wszczynania spornego postępowania w przedmiocie działu spadku lub podziału majątku wspólnego małżonków.

Ponadto za sposób odciążenia sądów (oraz notariuszy) od przeprowadzania postępowań działowych można uznać instytucję wykonawcy testamentu. Jeżeli ustanowionemu przez spadkodawcę wykonawcy testament przysługuje uprawnienie do dokonania działu spadku, wówczas uprawnienie spadkobierców do żądania działu spadku podlega ograniczeniom, w tym w szczególności niedopuszczalne jest wszczęcie postępowania działowego w trybie nieprocesowym (patrz punkt IV.1.a.ii poniżej).

Niezależnie od powyższego w tych sprawach możliwe jest także przeprowadzenie przez spadkobierców dobrowolnego postępowania mediacyjnego.

4. Podmioty rozpatrujące sprawy działowe

Ze względu na przekazanie przeprowadzania postępowań działowych do kompetencji notariuszy większość czynności w tych postępowaniach jest podejmowana przez nich; tym samym notariusze wykonują czynności, które na podstawie poprzednio obowiązujących przepisów należały do właściwości funkcjonalnej sędziów, referendarzy sądowych oraz sekretarzy sądowych (§ 492 ust. 1 zd. 2 FamFG). Przepisy dotyczące sądów rejonowych znajdują odpowiednie zastosowanie do notariuszy (§ 492 ust. 1 zd. 1 FamFG).

W sprawach, które nadal należą do kompetencji sądów (patrz punkt 5 poniżej), rozstrzygnięcia są wydawane przez referendarzy sądowych (§ 3 pkt 2 lit. b Ustawy o referendarzach sądowych, RPfLG²⁴).

5. Właściwość rzeczowa i miejscowa sądów i notariuszy

a. Właściwość rzeczowa

Zgodnie z § 23a ust. 1 pkt 2 w związku z ust. 2 pkt 2 Ustawy o ustroju sądów powszechnych (GVG)²⁵ w sprawach o dział spadku i podział majątku wspólnego małżonków właściwe są sądy rejonowe (Amtsgericht) niezależnie od wartości przedmiotu sporu.

²⁴ Rechtspflegergesetz, tekst jednolity BGBl. 2013 I s. 778, 2014 I s. 46, z późniejszymi zmianami.

²⁵ Gerichtsverfassungsgesetz, tekst jednolity BGBl. 1975 I s. 1077, z późniejszymi zmianami.

Jednakże powyższa właściwość rzeczowa ma zastosowanie w niewielu postępowaniach: Na podstawie Ustawy o przekazaniu zadań w postępowaniu nieprocesowym notariuszom z 26 czerwca 2013 r. wprowadzono nowy § 23a ust. 3 GVG, zgodnie z którym dla zadań sądów rejonowych w postępowaniach działowych w rozumieniu § 342 ust. 2 pkt 1 FamFG (patrz punkt I.2.b powyżej) zamiast sądów rejonowych właściwi rzeczowo są notariusze (patrz punkt 3.a powyżej).

b. Właściwość miejscowa

i. Wprowadzenie

Ze względu na ustanowienie właściwości rzeczowej notariuszy w sprawach o dział spadku oraz podział majątku wspólnego małżonków (patrz punkt 3.a powyżej) ogólna właściwość miejscowa sądów w sprawach spadkowych uregulowana w § 343 FamFG nie ma w tych sprawach większego znaczenia. W związku z powyższym w niniejszym opracowaniu zrezygnowano z jej przedstawienia.

W sprawach objętych zakresem niniejszego opracowania podstawowe znaczenie ma regulacja szczególnej właściwości miejscowej notariuszy zawarta § 344 ust. 4a i 5 FamFG (patrz punkt ii i iii poniżej). Właściwość miejscowa sądów w odniesieniu do zadań, które nadal należą do ich kompetencji (patrz punkt 2 powyżej), zostanie przedstawiona w punkcie iv poniżej.

ii. Właściwość miejscowa notariuszy w sprawach o dział spadku

Zgodnie z § 344 ust. 4a zd. 1 FamFG w sprawach o dział spadku właściwy miejscowo jest każdy notariusz mający siedzibę w okręgu sądu rejonowego, w którym spadkodawca miał swoje ostatnie miejsce zwykłego pobytu. Jednakże w literaturze reprezentowany jest pogląd, iż o właściwości miejscowej rozstrzyga nie ostatnie miejsce zwykłego pobytu spadkodawcy, lecz miejsce jego pobytu w chwili śmierci²⁶. Tym samym, jeżeli spadkodawca miał w dzieciństwie miejsce zwykłego pobytu w Niemczech, lecz później wyemigrował i nie miał miejsca zwykłego pobytu w Niemczech, wówczas powyższa regulacja nie znajduje zastosowania, a właściwość miejscowa jest określana na podstawie § 344 ust. 4a zd. 2 FamFG.

Jeżeli ostatnie miejsce zwykłego pobytu spadkodawcy nie znajdowało się w Niemczech, wówczas właściwy miejscowo jest każdy notariusz mający siedzibę w okręgu sądu rejonowego, w którym znajdują się składniki spadku (§ 344 ust. 4a zd. 2 FamFG). Dla ustanowienia właściwości miejscowej wystarczające jest położenie jednego składnika spadku w danym okręgu sądu rejonowego; właściwy na tej podstawie notariusz jest przy tym uprawniony do przeprowadzenia działu całego spadku, a nie tylko składników znajdujących się w okręgu sądu rejonowego, w którym ma on swoją siedzibę.

²⁶ O. Fröhler [w:] H. Prütting, T. Helms, *FamFG...*, § 344 FamFG nb. 55d.

W okręgu jednego sądu rejonowego siedzibę ma z reguły większa liczba notariuszy. Spośród nich właściwy jest ten, do którego jako pierwszego wpłynął wniosek o przeprowadzenie działu spadku (zasada pierwszeństwa czasowego, § 344 ust. 4a zd. 3 FamFG). Jeżeli notariusz dowie się, iż ten sam wniosek wpłynął wcześniej do innego notariusza, wówczas jest on zobowiązany do stwierdzenia swojej niewłaściwości i przekazania sprawy do rozpoznania notariuszowi właściwemu zgodnie z zasadą pierwszeństwa czasowego.

Zgodnie z § 344 ust. 4a zd. 4 FamFG powyższa regulacja właściwości miejscowej nie wyklucza dopuszczalności zawarcia między wszystkimi uczestnikami postępowania działowego umowy ustanawiającej właściwość miejscową wybranego notariusza. Jednakże w literaturze przyjmuje się, iż uczestnicy postępowania nie są uprawnieni do wybrania dowolnego notariusza, lecz mogą jedynie wybrać jednego z notariuszy właściwych na podstawie zd. 1 lub 2²⁷. Jako uzasadnienie wskazywana jest systematyka tej normy oraz zależność właściwości miejscowej sądu rozpoznającego skargi na czynności notariusza od miejsca położenia jego siedziby (patrzy punkt iv poniżej).

iii. Właściwość miejscowa notariuszy w sprawach o podział majątku wspólnego małżonków

Właściwość miejscowa notariuszy w sprawach o podział majątku wspólnego małżonków zależy od tego, czy podział majątku wspólnego małżonków następuje razem z działem spadku. Jeżeli podlegający podziałowi udział w majątku wspólnym małżonków należy do masy spadku, wówczas notariusz właściwy dla przeprowadzenia działu spadku jest także właściwy dla podziału majątku wspólnego (§ 344 ust. 5 zd. 1 FamFG). Także i w tej sytuacji są to dwa odrębne postępowania działowe; jednakże właściwy notariusz może zadecydować o ich połączeniu²⁸.

Jeżeli natomiast podział majątku wspólnego małżonków nie pozostaje w związku z działem spadku, wówczas właściwy jest notariusz mający siedzibę w okręgu sądu rejonowego właściwego na podstawie § 122 pkt 1 – 5 FamFG, tj. przepisów dotyczących właściwości miejscowej w sprawach małżeńskich. Zgodnie z § 122 pkt 1 – 5 FamFG w tych sprawach wyłącznie właściwe są następujące sądy w następującej kolejności:

1. sąd, w którego okręgu jeden z małżonków ma miejsce zwykłego pobytu wraz z wszystkimi wspólnymi małoletnimi dziećmi małżonków,
2. sąd, w którego okręgu jeden z małżonków ma miejsce zwykłego pobytu wraz z częścią wspólnych małoletnich dzieci małżonków, jeżeli żadne wspólne małoletnie dzieci nie mają miejsca zwykłego pobytu przy drugim małżonku,
3. sąd, w którego okręgu znajdowało się ostatnie wspólne miejsce zwykłego pobytu małżonków, jeżeli w chwili zawisłości sprawy jeden z małżonków nadal ma swoje miejsce zwykłego pobytu w okręgu tego sądu,

²⁷ Do końca akapitu za O. Fröhler [w:] H. Prütting, T. Helms, *FamFG...*, § 344 FamFG nb. 55g.

²⁸ O. Fröhler [w:] H. Prütting, T. Helms, *FamFG...*, § 344 FamFG nb. 56.

4. sąd, w którego okręgu strona nie będąca wnioskodawcą ma swoje miejsce zwykłego pobytu,

5. sąd, w którego okręgu wnioskodawca ma swoje miejsce zwykłego pobytu.

Jeżeli na podstawie powyższych regulacji ustalenie właściwego notariusza nie jest możliwe, wówczas właściwy jest każdy notariusz mający siedzibę w okręgu sądu rejonowego, w którym znajdują się składniki majątku wspólnego małżonków (§ 344 ust. 5 zd. 3 FamFG).

Obowiązująca w sprawach o dział spadku zasada pierwszeństwa czasowego (§ 344 ust. 4a zd. 3 FamFG) oraz możliwość umownego ustalenia właściwości miejscowej (§ 344 ust. 5 zd. 3 FamFG) – patrz punkt ii powyżej – znajdują odpowiednie zastosowanie w sprawach o podział majątku wspólnego małżonków (§ 344 ust. 5 zd. 4 FamFG).

iv. Właściwość miejscowa sądu rejonowego

Właściwość miejscowa sądów w sprawach, które nadal należą do ich kompetencji, tj. przeprowadzania doręczeń urzędowych oraz rozpoznawania skarg na czynności notariusza, została uregulowana odrębnie od ogólnej właściwości sądów w postępowaniach działowych. Zgodnie z § 492 ust. 1 zd. 4 FamFG urzędowe doręczenia wnioskowane przez notariusza są przeprowadzane przez sąd rejonowy, w którego okręgu znajduje się siedziba notariusza. Ten sam sąd rejonowy rozpoznaje także skargi na czynności notariusza, które nie podlegają zaskarżeniu na podstawie przepisów ogólnych (§ 492 ust. 2 zd. 3 FamFG), patrz punkt 8 poniżej.

v. Możliwość przekazania sprawy do rozpoznania innemu notariuszowi lub sądowi

Zgodnie z § 4 FamFG właściwy sąd może z ważnych przyczyn przekazać rozpoznanie sprawy innemu sądowi, o ile ten sąd wyraża zgodę na przejęcie sprawy; przed przekazaniem sprawy należy wysłuchać uczestników postępowania. Powyższa regulacja znajduje odpowiednie zastosowanie do notariuszy (patrz punkt 4 powyżej).

W sprawach o dział spadku lub podział majątku wspólnego małżonków ważna przyczyna zachodzi np. wtedy, gdy kancelaria notarialna, w której notariusz wykonuje swój zawód, jest położona blisko miejsca zamieszkania jednego z uczestników postępowania (w szczególności uczestnika, który ma być wysłuchany osobiście) czy też majątku podlegającego podziałowi²⁹.

6. Tryb postępowania

W odniesieniu do trybu postępowania w sprawach działowych patrz punkt 1 powyżej.

²⁹ O. Fröhler [w:] H. Prütting, T. Helms, *FamFG...*, § 343 FamFG nb. 74.

7. Tok instancji

Od rozstrzygnięć notariusza wydawanych w postępowaniu działowym prowadzonym w trybie nieprocesowym przysługują różne środki zaskarżenia.

a. Zażalenie na podstawie FamFG

Rozstrzygnięciami notariusza, które podlegają zaskarżeniu na podstawie przepisów ogólnych FamFG, są np. postanowienia o wszczęciu postępowania działowego oraz postanowienia o odrzuceniu wniosku o wszczęcie tego postępowania (np. ze względu na brak legitymacji wnioskodawcy lub istnienie negatywnych przesłanek procesowych).³⁰ Od tych rozstrzygnięć przysługuje zażalenie na podstawie § 58 ust. 1 FamFG.

Zgodnie z § 61 FamFG zażalenie jest dopuszczalne, jeżeli wartość przedmiotu sporu przekracza 600 euro lub sąd pierwszej instancji (tu: notariusz) dopuścił złożenie zażalenia (np. ze względu na istotne znaczenie sprawy lub konieczność rozstrzygnięcia sądu drugiej instancji dla rozwoju prawa lub zapewnienia jednolitości orzecznictwa).

Zażalenie na postanowienie notariusza o zatwierdzeniu planu podziału spadku lub majątku wspólnego (patrz punkt 1 poniżej) może opierać się także jedynie na zarzucie naruszenia przepisów prawa procesowego (§ 372 ust. 2 FamFG).

Sądem drugiej instancji są wyższe sądy krajowe (§ 119 ust. 1 pkt 1 GVG). Sąd drugiej instancji co do zasady sam rozstrzyga w sprawie (§ 69 ust. 1 zd. 1 FamFG); zgodnie z § 69 ust. 1 zd. 2 FamFG uchylenie zaskarżonego postanowienia i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania w pierwszej instancji jest dopuszczalne tylko wtedy, gdy:

- sąd pierwszej instancji (tu: notariusz) nie rozstrzygnął jeszcze co do istoty sprawy, lub
- w postępowaniu w pierwszej instancji został popełniony poważny błąd, do wydania rozstrzygnięcia konieczne byłoby przeprowadzenie obszernego lub kosztownego postępowania dowodowego i jeden z uczestników wnosi o przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania.

b. Natychmiastowe zażalenie na podstawie ZPO

Ponadto od postanowienia notariusza określającego termin na złożenie wniosku o wyznaczenie ponownego posiedzenia (patrz punkt 1 powyżej) oraz postanowienia rozstrzygającego o wniosku o przywróceniu terminu na złożenie powyższego wniosku przysługuje natychmiastowe zażalenie, które podlega rozpoznaniu na podstawie § 567 – 572 ZPO (§ 372 ust. 1 FamFG). Postępowanie dotyczące natychmiastowego zażalenia jest szybsze (np. krótszy

³⁰ Do końca akapitu za O. Fröhler [w:] H. Prütting, T. Helms, *FamFG ...*, § 363 FamFG nb. 58 i 59.

termin) i mniej sformalizowane (np. właściwość sądu) w porównania do postępowania prowadzonego wskutek zażalenia z § 58 FamFG.

c. Skarga na czynności notariusza

Na czynności notariusza, które nie podlegają zaskarżeniu na podstawie przepisów ogólnych, przysługuje skarga do sądu rejonowego (§ 492 ust. 2 zd. 3 FamFG).

III. Kognicja i właściwość sądów w postępowaniach działowych prowadzonych w trybie spornym

1. Wprowadzenie

Jak wskazano powyżej (patrz punkt I.2.a), postępowania działowe mogą być prowadzone w trybie spornym lub w trybie nieprocesowym. Postępowania sporne znajdują jednak rzadko zastosowanie w praktyce³¹.

Zgodnie z wypowiedziami w doktrynie powyższe wynika z faktu, że wytoczenie powództwa o dział spadku jest uznawane za „ogromnie trudne”, a wygranie wytoczonego procesu w całości „praktycznie niemożliwe”, co skutkuje wysokim ryzykiem przegrania (przynajmniej w części) procesu przez powoda i koniecznością zwrotu kosztów procesu innym stronom postępowania, a dla adwokata ryzykiem odpowiedzialności odszkodowawczej³². Wysoki stopień skomplikowania tych postępowań wynika z faktu, iż powód musi samodzielnie ustalić cały skład masy spadku oraz szczegółowo określić żądanie, tj. wskazać sposób podziału spadku, albowiem jego powództwo jest skierowane na uzyskanie zgody pozostałych spadkobierców na konkretny podział spadku (patrz punkt IV.3.b poniżej)³³. Postępowanie sporne w przedmiocie działu spadku jest tak skomplikowane, że przyjmuje się dopuszczalność wytoczenia powództw o ustalenie dotyczących poszczególnych kwestii spornych³⁴.

Powyższe dotyczy także spornego postępowania w przedmiocie podziału majątku wspólnego małżonków.

Niezależnie od powyższego należy zwrócić uwagę na fakt, iż ze względów demograficznych i społecznych w Niemczech oczekiwany jest znaczny wzrost wartości majątków spadkowych: Zgodnie z analizą Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung (Niemieckiego Instytutu Badań nad Gospodarką) wartość dziedziczonych majątków w latach 2012 – 2027

³¹ D. Roth, Die Erbaueinandersetzungsklage, Baden-Baden, 2016, s. 24 (z dalszymi odesłaniami).

³² D. Roth, Die Erbaueinandersetzungsklage, s. 23 i n.

³³ OLG Jena, 18 czerwca 2008 r., 4 U 726/06, ZErB 2009, s. 133.

³⁴ B. Kosłowski, § 62 Klagen im Zusammenhang mit Miterben, nb. 34 i n. [w:] S. Scherer (red.), Münchener Anwalts Handbuch Erbrecht, 5. wydanie, Monachium 2018.

wynosić będzie około 400 milionów euro rocznie³⁵. Tym samym oczekiwane jest zwiększenie znaczenia postępowań działowych, w tym także prowadzonych w postępowaniu spornym.

2. Stosunek do postępowań działowych prowadzonych w trybie nieprocesowym

a. Stosunek postępowania nieprocesowego do postępowania spornego

Postępowanie sporne w przedmiocie działu spadku lub podziału majątku wspólnego małżonków może zostać wytoczone także bez konieczności uprzedniego przeprowadzenia postępowania działowego w trybie nieprocesowym.

Jeżeli w toku postępowania spornego zostanie złożony wniosek o dział spadku lub podział majątku wspólnego małżonków w trybie nieprocesowym, wówczas notariusz musi ocenić, czy celowym jest przeprowadzenie postępowania niespornego; powyższa przesłanka nie jest spełniona, jeżeli np. spadkobiercy z góry wykluczają możliwość zawarcia porozumienia dotyczącego działu spadku³⁶.

Jeżeli w toku postępowania działowego prowadzonego w trybie nieprocesowym okaże się, iż między stronami istnieje spór dotyczący określonych okoliczności prawnych, wówczas notariusz sporządza protokół dotyczący kwestii spornych i zawiesza postępowanie nieprocesowe aż do rozstrzygnięcia tych kwestii (§ 370 zd. 1 FamFG). Spór może dotyczyć np. kwestii, czy dany uczestnik postępowania jest (i ewentualnie w jakim zakresie) spadkobiercą, przynależności danego przedmiotu do masy spadku lub majątku wspólnego itp. Rozstrzygnięcie tych sporów następuje w trybie spornym.

b. Wady i zalety obu rodzajów postępowań

Postępowanie działowe prowadzone w trybie nieprocesowym ma w porównaniu do powództwa o przeprowadzenie spornego działu spadku lub podziału majątku wspólnego małżonków następujące zalety³⁷:

- wnioskodawca nie musi samodzielnie wyczerpująco ustalić ani wskazać składu masy spadku lub majątku wspólnego małżonków,
- wnioskodawca nie musi zgłosić szczegółowo określonego powództwa ani wskazać dokładnego sposobu podziału,
- brak jest przymusu adwokackiego,

³⁵ https://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.560982.de/17-27-3.pdf.

³⁶ O. Fröhler [w:] H. Prütting, T. Helms, *FamFG...*, § 363 FamFG nb. 31.

³⁷ Do końca akapitu za: W. Zimmermann, *Vermittlung der Erbauseinandersetzung durch das Nachlassgericht*, ZEV 2009, s. 374, 379.

- koszty postępowania są zaspokajane z masy spadku, a tym samym nie są one nakładane na stronę przegrywającą.

Do wad postępowania działowego przeprowadzanego w trybie nieprocesowym należą:

- brak środków przymusu przeciwko spadkobiercom nie wyrażającym zgody na dział spadku lub podział majątku wspólnego małżonków,
- stosunkowo mała znajomość tego postępowania.

Jednakże w literaturze wskazuje się, że w toku postępowania niespornego spadkobiercy nie mogą blokować działu jedynie swoim pasywnym zachowaniem³⁸.

3. Podmioty uprawnione do rozpatrywania spraw działowych

Sprawy sporne dotyczące działu spadku są rozpoznawane przez sądy cywilne.

Sprawy sporne dotyczące podziału majątku wspólnego małżonków należą do spraw rodzinnych (§ 111 pkt 9 FamFG), a tym samym są rozpoznawane przez wyspecjalizowane sądy rodzinne.

4. Sposoby odciążania sądów od rozpoznawania spraw działowych na etapie przed ich wszczęciem oraz alternatywne sposoby załatwiania spraw działowych

Sposobem odciążenia sądów od rozpoznawania spraw działowych jest przede wszystkim możliwość wszczęcia postępowania działowego przeprowadzanego w trybie postępowania nieprocesowego (patrz punkt II powyżej).

W odniesieniu do możliwości ograniczenia ilości spornych postępowań działowych poprzez ustanowienie wykonawcy testamentu oraz w odniesieniu do mediacji patrz punkt II.3.b powyżej.

5. Podmioty rozpatrujące sprawy działowe

Rozstrzygnięcia w spornym postępowaniu w przedmiocie działu spadku oraz spornym postępowaniu dotyczącym podziału majątku wspólnego małżonków są wydawane przez sędziów.

³⁸ Ch. Eberl-Borges, *Reformvorschläge zum Recht der Erbauseinandersetzung*, ZERB 2010, s. 255, 256.

6. Właściwość rzeczowa i miejscowa sądów

a. Właściwość rzeczowa

W sprawach dotyczących spornego działu spadku właściwość rzeczowa jest uzależniona od wartości przedmiotu sporu. Jeżeli wartość przedmiotu sporu nie przekracza 5.000 euro, właściwy rzeczowo jest sąd rejonowy (Amtsgericht, § 23 pkt 1 GVG); jeżeli wartość przedmiotu sporu przekracza 5.000 euro, właściwy rzeczowo jest sąd krajowy (Landgericht, § 71 ust. 1 GVG).

Sprawy dotyczące spornego podziału majątku wspólnego małżonków należą do spraw rodzinnych w rozumieniu § 111 FamFG. Dla rozpoznawania spraw rodzinnych właściwe są sądy rejonowe (§ 23a GVG). Powyższe sprawy są rozpoznawane przez wydziały do spraw rodzinnych (sądy rodzinne, Familiengericht), które są tworzone w ramach sądów rejonowych (§ 23b ust. 1 GVG).

b. Właściwość miejscowa

W sprawach dotyczących powództw o działu spadku (obok ogólnej właściwości miejscowej sądu miejsca zamieszkania pozwanego) właściwy miejscowo jest sąd właściwości ogólnej spadkodawcy w chwili śmierci (§ 27 ust. 1 ZPO), tj. sąd właściwy dla miejsca zamieszkania spadkodawcy w chwili śmierci.

Właściwość miejscowa sądów dla rozpoznawania spraw dotyczących spornego podziału majątku wspólnego małżonków jest uzależniona od tego, czy jednocześnie toczy się postępowanie małżeńskie (tj. postępowanie rozwodowe, postępowanie w przedmiocie uchylenia małżeństwa lub postępowanie w przedmiocie stwierdzenia istnienia lub nieistnienia małżeństwa, § 121 FamFG) w pierwszej instancji. Jeżeli jedno z tych postępowań zostało wszczęte, wówczas sąd właściwy dla tego postępowania jest także wyłącznie właściwy dla podziału majątku wspólnego małżonków (§ 262 ust. 1 FamFG).

Właściwość miejscowa sądów dla spraw małżeńskich jest uregulowana w § 122 FamFG, zgodnie z którym w tych sprawach wyłącznie właściwe są następujące sądy w następującej kolejności:

1. sąd, w którego okręgu jeden z małżonków ma miejsce zwykłego pobytu wraz z wszystkimi wspólnymi małoletnimi dziećmi,
2. sąd, w którego okręgu jeden z małżonków ma miejsce zwykłego pobytu wraz z częścią wspólnych małoletnich dzieci, jeżeli żadne wspólne małoletnie dzieci nie mają miejsca zwykłego pobytu przy drugim małżonku,
3. sąd, w którego okręgu znajdowało się ostatnie wspólne miejsce zwykłego pobytu małżonków, jeżeli w chwili zawisłości sprawy jeden z małżonków nadal ma swoje miejsce zwykłego pobytu w okręgu tego sądu,

4. sąd, w którego okręgu strona nie będąca wnioskodawcą ma swoje miejsce zwykłego pobytu,
5. sąd, w którego okręgu wnioskodawca ma swoje miejsce zwykłego pobytu,
6. w sprawach dotyczących uchylenia małżeństwa na podstawie art. 13 ust. 3 EGBGB³⁹ sąd, w którego okręgu małżonek, który w chwili zawarcia związku małżeńskiego ukończył 16 rok życia, lecz nie ukończył 18 roku życia, ma miejsce zwykłego pobytu,
7. sąd rejonowy Schöneberg w Berlinie.

W pozostałych przypadkach właściwość miejscowa jest ustalana na podstawie przepisów ZPO, przy czym ogólna właściwość sądu jest ustalana na podstawie miejsca zwykłego pobytu zamiast miejsca zamieszkania (§ 261 ust. 2 FamFG). W praktyce oznacza to, że właściwy jest sąd właściwy dla miejsca zwykłego pobytu pozwanego (§ 12 ZPO w związku z § 261 ust. 2 FamFG).

Ponadto, jeżeli podczas zawisłości postępowania w przedmiocie podziału majątku wspólnego małżonków przed sądem pierwszej instancji wszczęte zostanie postępowanie w sprawie małżeńskiej przed innym sądem, wówczas sąd rozpoznający wniosek o podział majątku wspólnego małżonków jest zobowiązany do przekazania sprawy sądowi właściwemu dla sprawy małżeńskiej (§ 263 FamFG).

7. Tryb postępowania

W odniesieniu do trybu postępowania w sprawach działowych patrz punkt 1 powyżej.

8. Tok instancji

a. W sprawach o dział spadku

Od rozstrzygnięć sądu w pierwszej instancji przysługuje apelacja, jeżeli wartość przedmiotu sporu przekracza 600 euro lub sąd pierwszej instancji dopuścił apelację (§ 511 ZPO). Jeżeli sprawa w pierwszej instancji była rozpoznawana przez sąd rejonowy (Amtsgericht, patrz punkt 6.a powyżej), wówczas apelacja jest rozpoznawana przez sąd krajowy, Landgericht (§ 72 ust. 1 GVG); jeżeli sądem pierwszej instancji był sąd krajowy (patrz punkt 6.a powyżej), wówczas apelacja jest rozpoznawana przez wyższy sąd krajowy, Oberlandesgericht (§ 119 ust. 1 pkt 2 GVG).

Od rozstrzygnięć sądu drugiej instancji przysługuje skarga kasacyjna rozpoznawana przez Federalny Trybunał Sprawiedliwości (BGH, § 133 GVG), jeżeli jej wniesienie dopuścił

³⁹ Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche, tekst jednolity BGBl. 1994 I s. 2494; 1997 I s. 1061, z późniejszymi zmianami.

sąd drugiej instancji w wyroku końcowym lub BGH wskutek skargi na odmowę dopuszczenia skargi kasacyjnej przez sąd drugiej instancji (§ 543 ust. 1 ZPO). Skarga kasacyjna podlega dopuszczeniu, jeżeli (1) dana kwestia ma podstawowe znaczenie (np. jeżeli dana kwestia dotyczy wielu sporów, np. wykładni rozpowszechnionych klauzul umownych) lub (2) rozwój prawa albo zapewnienie jednolitości orzecznictwa wymaga rozstrzygnięcia sądu kasacyjnego (§ 543 ust. 2 ZPO).

b. W sprawach o podział majątku wspólnego małżonków

W sprawach o podział majątku wspólnego małżonków od rozstrzygnięć sądu rodzinnego (sądu rejonowego) przysługuje zażalenie (§ 58 ust. FamFG), które jest rozpoznawane przez wyższy sąd krajowy (§ 119 ust. 1 lit. a GVG). W sprawach o roszczenia majątkowe zażalenie jest dopuszczalne, jeżeli wartość przedmiotu sporu przekracza 600 euro lub sąd pierwszej instancji dopuścił jego wniesienie (§ 61 ust. 1 i 2 FamFG).

Od rozstrzygnięć sądu drugiej instancji przysługuje zażalenie rozpoznawane przez Federalny Trybunał Sprawiedliwości (§ 133 GVG), jeżeli jego wniesienie dopuścił sąd drugiej instancji lub BGH (§ 70 ust. 1 FamFG)⁴⁰. Zażalenie podlega dopuszczeniu, jeżeli (1) dana kwestia ma podstawowe znaczenie (np. jeżeli dana kwestia dotyczy wielu sporów, np. wykładni rozpowszechnionych klauzul umownych) lub (2) rozwój prawa albo zapewnienie jednolitości orzecznictwa wymaga rozstrzygnięcia sądu kasacyjnego (§ 70 ust. 2 FamFG).

IV. Podstawowe rozwiązania normatywne dot. postępowań działowych

1. Ograniczenia możliwości wszczynania postępowań działowych

a. Ograniczenia możliwości żądania działu spadku

Prawo niemieckie przewiduje kilka ograniczeń możliwości żądania działu spadku.

i. Regulacje ogólne

Pierwszym ograniczeniem jest konieczność uwzględnienia interesów pozostałych spadkobierców; wprawdzie brak jest wyraźnej regulacji zakazującej żądania przeprowadzenia podziału majątku nie porę, tj. wtedy, gdy prowadzi to do naruszenia wspólnych interesów wszystkich spadkobierców (np. ze względu na przejściowe trudności ze zbyciem składnika

⁴⁰ Wyjątki dotyczące postępowań opiekuńczych i postępowań związanych z pozbawieniem wolności pominięto.

spadku), jednakże zgłoszone w takim momencie żądanie bez wystarczających powodów może stanowić nadużycie prawa⁴¹.

Spadkodawca może zakazać lub ograniczyć dział spadku zarówno w odniesieniu do całego spadku jak i poszczególnych jego składników. Jednakże jego rozrządzenia wywierają jedynie skutki obligacyjne, a tym samym nie wpływają one na skuteczność działu spadku dokonanego przez spadkobierców jednomyślnie lub przez wykonawcę testamentu za zgodą wszystkich spadkobierców⁴².

Dział spadku podlega odroczeniu, jeżeli udziały w spadku nie mogą jeszcze zostać określone ze względu na oczekiwane narodziny współspadkobiercy, rozstrzygnięcie dotyczące adopcji czy też uznania założonej przez spadkodawcę fundacji (§ 2043 BGB). Ponadto dział spadku podlega odroczeniu na wniosek jednego ze spadkobierców, jeżeli nie upłynął jeszcze termin na zgłaszanie długów spadkowych przez wierzycieli (§ 2045 BGB).

Wszczęcie postępowania działowego jest także niedopuszczalne, jeżeli nie został rozstrzygnięty spór dotyczący istnienia i zakresu uprawnienia do spadku jednego z potencjalnych spadkobierców oraz nie zostały rozstrzygnięte inne spory dotyczące kwestii prawnych⁴³.

Także spadkobiercy mogą w drodze zawartego przez wszystkich spadkobierców porozumienia wyłączyć dział spadku na czas określony lub na stałe (§ 2042 ust. 2 w związku z § 749 ust. 2 BGB). Jednakże także i to porozumienie wywiera jedynie skutki obligacyjne. W razie istnienia ważnej przyczyny dopuszczalne jest żądanie działu spadku niezależnie od postanowień porozumienia zawartego na stałe lub na czas określony (§ 2042 ust. 2 w związku z § 749 ust. 2 zd. 1 BGB). Jeżeli zawarte porozumienie przewiduje okres wypowiedzenia, wówczas z ważnych przyczyn dopuszczalne jest żądanie działu spadku także przed jego upływem (§ 2042 ust. 2 w związku z § 749 ust. 2 zd. 2 BGB).

W odniesieniu do konieczności zawieszenia postępowania działowego prowadzonego w trybie nieprocesowym w razie istnienia sporu dotyczącego kwestii prejudycjalnych patrz punkt III.2 powyżej.

ii. Przypadki ustanowienia wykonawcy testamentu

Ograniczeniem możliwości żądania działu spadku jest ustanowienie przez spadkodawcę wykonawcy testamentu. Jeżeli został on powołany dla całego spadku i wszystkich spadkobierców, wówczas dział spadku należy do jego zadań (§ 2204 BGB), chyba że z okoliczności sprawy wynika, iż nie było to objęte wolą spadkodawcy (patrz § 2208 ust. 1 zd. 1 BGB). Spadkobiercy mogą żądać działu spadku od wykonawcy testamentu tylko wtedy, gdy możliwe jest jego przeprowadzenie (tzw. dojrzałość do podziału), tj. jeżeli po zaspokojeniu

⁴¹ LG Düsseldorf, 20 maja 1954 r., FamRZ 1955, s. 303.

⁴² D. Weidlich [w:] O. Palandt, *Bürgerliches...*, § 2042 BGB nb. 3.

⁴³ O. Fröhler [w:] H. Prütting, T. Helms, *FamFG...*, § 363 FamFG nb. 28.

wszystkich długów spadkowych możliwy jest podział pozostałych składników spadku bez utraty ich wartości⁴⁴.

Jeżeli spadkodawca ustanowił wykonawcę testamentu, któremu przysługuje prawo dokonania działu spadku, wówczas spadkobiercom nie przysługuje uprawnienie do wszczęcia postępowania działowego w trybie nieprocesowym (§ 363 ust. 1 zd. 2 FamFG).

b. Ograniczenia możliwości żądania podziału majątku wspólnego małżonków

Małżonkowie, którzy zdecydowali się na zawarcie umowy majątkowej małżeńskiej celem ustanowienia małżeńskiej wspólności majątkowej, mogą ograniczyć możliwość żądania podziału majątku wspólnego małżonków na wypadek śmierci jednego z nich poprzez ustanowienie tzw. kontynuowanej wspólności majątkowej (§ 1483 i n. BGB). Z zastrzeżeniem możliwości odmowy kontynuowania wspólności majątkowej przez żyjącego małżonka (§ 1484 BGB) umożliwia ona mu uniknięcie konieczności natychmiastowego wydania spadkobiercom zmarłego małżonka ich udziału w majątku wspólnym małżonków aż do jego śmierci (§ 1494 BGB), zawarcia nowego związku małżeńskiego (§ 1493 BGB) lub zniesienia kontynuowanej wspólności majątkowej (§ 1492 BGB)⁴⁵. Żyjący małżonek jest uprawniony do samodzielnego zarządzania majątkiem wspólnym (§ 1487 ust. 1 BGB).

Jeżeli małżonkowie w majątkowej umowie małżeńskiej przewidzieli kontynuowaną wspólność majątkową, wówczas po śmierci jednego z nich wspólność majątkowa jest kontynuowana pomiędzy żyjącym małżonkiem i wspólnymi zstępnymi powołanymi mocą ustawy do spadku; przysługujący zmarłemu małżonkowi udział w majątku wspólnym nie należy wówczas do masy spadku (§ 1483 ust. 1 BGB). Jeżeli małżonkowie mieli jedynie wspólnych zstępnych, wówczas do masy spadku należy jedynie majątek szczególny (tzw. *Sondervermögen*) i majątek odrębny zmarłego małżonka (patrz punkt I.1.b powyżej) – majątek wspólny jest bowiem wyłączony z podziału. Jeżeli zmarły małżonek pozostawił także zstępnych niebędących zstępnymi żyjącego małżonka, wówczas dziedziczą oni po zmarłym bez uwzględnienia kontynuowanej wspólności majątkowej (§ 1483 ust. 2 BGB), tj. także w odniesieniu do majątku wspólnego, co może oznaczać konieczność przeprowadzenia działu spadku z ich udziałem⁴⁶.

Ponadto małżonkowie mogą w umowie majątkowej małżeńskiej przewidzieć dalsze ograniczenia możliwości żądania podziału majątku wspólnego⁴⁷.

⁴⁴ D. Weidlich [w:] O. Palandt, *Bürgerliches...*, § 2042 BGB nb. 5.

⁴⁵ G. Bruder Müller [w:] O. Palandt, *Bürgerliches...*, Vor § 1483 BGB nb. 1.

⁴⁶ G. Bruder Müller [w:] O. Palandt, *Bürgerliches...*, § 1483 BGB nb. 3.

⁴⁷ G. Bruder Müller [w:] O. Palandt, *Bürgerliches...*, § 1471 BGB nb. 1.

2. Sposoby zniesienia wspólności

a. Dział spadku

Regulacja materialnoprawna działu spadku jest zawarta w § 2042 – 2057a BGB; ponadto zastosowanie znajdują § 749 ust. 2 i 3 oraz § 750 – 758 BGB. Te przepisy są zlokalizowane w księdze drugiej BGB (Prawo zobowiązań), dziale ósmym (Poszczególne stosunki zobowiązaniowe), w tytule siedemnastym poświęconym wspólności prawa w częściach ułamkowych.

Regulacje ustawowe dotyczące sposobu działu spadku zawarte w § 2046 i n. BGB znajdują zastosowanie tylko wtedy, jeżeli spadkodawca nie zarządził przeprowadzenia działu spadku w inny sposób oraz jeżeli spadkobiercy nie uzgodnili innego sposobu podziału⁴⁸. W braku odpowiednich rozrządzeń oraz uzgodnień spadkobierców ze spadku są najpierw zaspokajane długi spadkowe (§ 2046 ust. 1 BGB). Jeżeli wchodzące w skład spadku środki pieniężne nie są wystarczające do zaspokojenia długów spadkowych, wówczas konieczne jest spieniężenie przedmiotów wchodzących w skład spadku (§ 2046 ust. 3 BGB). Ponadto wymagane jest ściągnięcie należności wchodzących w skład spadku, a jeżeli jest to niemożliwe ich zbycie (§ 2042 ust. 2 w związku z § 753 ust. 1 i § 754 zd. 1 BGB).

Po dokonaniu tych czynności pozostają aktywa spadku, które podlegają podziałowi pomiędzy spadkobierców. Jednakże w ramach podziału konieczne jest uwzględnienie przysporzeń podlegających zaliczeniu na schedę (§ 2050 i n. BGB) oraz roszczeń pomiędzy spadkobiercami.

Podział aktywów spadku następuje co do zasady w naturze, jeżeli wchodzący w skład spadku przedmiot lub przedmioty nadają się do podziału na części odpowiadające udziałom w spadku bez utraty ich wartości (§ 2042 ust. 2 w związku z § 752 ust. 1 BGB). Przyznanie poszczególnych części poszczególnym spadkobiercom następuje poprzez losowanie (§ 2042 ust. 2 w związku z § 752 ust. 2 BGB). Jeżeli jest to niemożliwe, wówczas ruchomości wchodzące w skład spadku podlegają zbyciu na podstawie przepisów o zbyciu przedmiotu zastawu, a nieruchomości w drodze licytacji przymusowej (§ 2042 ust. 2 w związku z § 753 ust. 1 zd. 1 BGB), o ile spadkobiercy nie uzgodnili innego sposobu ich zbycia.

b. Podział majątku wspólnego

Podział majątku wspólnego małżonków jest uregulowany w § 1471 – 1482 BGB. Zgodnie z § 1477 ust. 1 BGB podział następuje przy zastosowaniu przepisów o wspólności prawa w częściach ułamkowych (§ 752 i n. BGB, patrz punkt a powyżej), o ile przepisy prawa majątkowego małżeńskiego nie zawierają odmiennych regulacji.

Tym samym podział aktywów następuje co do zasady w naturze, jeżeli wchodzący w skład majątku wspólnego małżonków przedmiot lub przedmioty nadają się do podziału na części

⁴⁸ D. Weidlich [w:] O. Palandt, *Bürgerliches...*, § 2042 BGB nb. 6.

odpowiadające udziałom w majątku wspólnym bez utraty swojej wartości (§ 1477 ust. 1 w związku z § 752 ust. 1 BGB). Przyznanie poszczególnych części następuje poprzez losowanie (§ 1477 ust. 1 w związku z § 752 ust. 2 BGB). Jeżeli jest to niemożliwe, wówczas ruchomości wchodzące w skład majątku wspólnego małżonków podlegają zbyciu na podstawie przepisów o zbyciu przedmiotu zastawu, a nieruchomości w drodze licytacji przymusowej (§ 1477 ust. 1 w związku z § 753 ust. 1 zd. 1 BGB), o ile uprawnieni nie uzgodnili innego sposobu ich zbycia. W razie podziału majątku wspólnego małżonków po rozwodzie każdy z małżonków może żądać zwrotu wartości tego, co wniósł on do majątku wspólnego (§ 1478 ust. 1 BGB), co powoduje odejście od zasady podziału majątku wspólnego po połowie.

Niezależnie od tego każdy z małżonków może – za zwrotem ich wartości – przejąć rzeczy, które są przeznaczone do jego wyłącznego użytku (w szczególności odzież, biżuterię lub narzędzia pracy), jak również rzeczy, które wniósł on do majątku wspólnego albo które nabył on tytułem spadku, zapisu lub darowizny (§ 1477 ust. 2 BGB). Zwrot ich wartości nie musi nastąpić poprzez jego zapłatę, możliwe jest także jego rozliczenie pomiędzy uczestnikami podziału⁴⁹.

3. Zasada kompleksowości postępowania działowego

a. W postępowaniu nieprocesowym

Sporządzany przez notariusza plan działu spadku lub podziału majątku wspólnego małżonków powinien uwzględniać wszystkie okoliczności dotyczące spadku lub majątku wspólnego małżonków (i tylko majątku wspólnego, z pominięciem innych składników majątkowych należących do małżonków, np. wspólności w częściach ułamkowych) oraz wyczerpująco i szczegółowo regulować podział wszystkich aktywów i pasywów⁵⁰. Jednakże w postępowaniu nieprocesowym możliwy jest częściowy dział spadku lub podział majątku wspólnego (patrz punkt 6.a poniżej).

b. W postępowaniu spornym

W postępowaniu spornym konieczne jest objęcie działem całości majątku spadkowego lub majątku wspólnego, który nie był jeszcze przedmiotem podziału, np. umownego; ponieważ w tych postępowaniach sądowi nie przysługuje swoboda kształtowania stosunków prawnych, a jedynie możliwość uwzględnienia lub oddalenia powództwa lub wniosku zawierającego

⁴⁹ G. Brudermüller [w:] O. Palandt, *Bürgerliches...*, § 1477 BGB nb. 5.

⁵⁰ O. Fröhler [w:] H. Prütting, T. Helms, *FamFG...*, § 368 FamFG nb. 19 i n.

konkretny plan podziału⁵¹, powództwo/wniosek o dział musi obejmować wszystkie aktywa⁵², w przeciwnym wypadku podlega on oddaleniu; tym samym w tych postępowaniach duże znaczenie mają wnioski ewentualne dotyczące np. podziału przedmiotów, których przynależność do majątku wspólnego nie jest jeszcze wyjaśniona⁵³.

4. Swoboda stron

a. W postępowaniu nieprocesowym

Jak wskazano powyżej (patrz punkt II.1) postępowanie nieprocesowe w przedmiocie działu spadku lub podziału majątku wspólnego małżonków ma charakter postępowania zbliżonego do mediacji, a jego celem jest doprowadzenie do zgody uczestników postępowania w przedmiocie podziału majątku wspólnego małżonków. Jeżeli osiągną oni porozumienie dotyczące działu spadku lub podziału majątku, wówczas notariusz jest zobowiązany je zaprotokołować, także wtedy, gdy jest ono jego zdaniem niesprawiedliwe lub niecelowe⁵⁴. Tym samym stronom przysługuje daleko idąca swoboda w kwestii zgodnego działu spadku lub podziału majątku wspólnego małżonków.

b. W postępowaniu spornym

Także w postępowaniu spornym strony mogą zawrzeć ugodę dotyczącą podziału majątku wspólnego oraz roszczeń dodatkowych.

5. Postanowienie wstępne

W postępowaniu nieprocesowym dotyczącym działu spadku notariusz nie wydaje wiążących rozstrzygnięć, a tym samym także rozstrzygnięć wstępnych.

W postępowaniu spornym możliwe jest wydanie wyroku lub postanowienia wstępnego na podstawie zasad ogólnych. Zgodnie z § 303 ZPO wydanie postanowienia wstępnego jest dopuszczalne, jeżeli spór incydentalny dojrzał do rozstrzygnięcia. Także w spornych postępowaniach działowych prowadzonym na podstawie FamFG możliwe jest wydanie postanowienia wstępnego (§ 113 ust. 1 FamFG w związku z § 303 ZPO).

⁵¹ BGH, 13 kwietnia 1988 r., IVb ZR 48/87, FamRZ 1988, s. 813.

⁵² OLG Oldenburg, 14 grudnia 2010 r., 11 UF 1/10, FamRZ 2011, s. 1059.

⁵³ F.T. Roßmann, Kap. 9 Güterrecht, nb. 553 i n., [w:] P. Gerhardt, B. von Heintschel-Heinegg, M. Klein (red.), *Handbuch des Fachanwalts Familienrecht*, 11. wydanie, Köln 2018.

⁵⁴ O. Fröhler [w:] H. Prütting, T. Helms, *FamFG...*, § 363 FamFG nb. 3.

6. Dział częściowy

a. W postępowaniu nieprocesowym

W postępowaniu działowym prowadzonym w trybie nieprocesowym dopuszczalne jest dokonanie częściowego działu spadku lub częściowego podziału majątku wspólnego. W szczególności, jeżeli spór pomiędzy uczestnikami dotyczy jedynie części składników majątku podlegającego podziałowi, wówczas zgodnie z § 370 zd. 2 FamFG notariusz jest zobowiązany do zaprotokołowania działu dotyczącego kwestii niespornych.

Sama dopuszczalność częściowego działu spadku lub podziału majątku wspólnego wynika z przepisów prawa materialnego.

i. Częściowy dział spadku

Częściowy dział spadku jest co do zasady możliwy tylko za zgodą wszystkich spadkobierców oraz ewentualnego wykonawcy testamentu. Częściowy dział spadku może mieć charakter podmiotowy lub przedmiotowy.

Podmiotowy częściowy dział spadku ma na celu wystąpienie jednego lub kilku spadkobierców ze wspólnoty spadkobierców⁵⁵. Jego skutkiem jest przyrost udziałów pozostałych spadkobierców w stosunku do przysługujących im udziałów w spadku oraz kontynuacja wspólnoty spadkobierców z udziałem pozostałych (lub jej zakończenie, jeżeli pozostanie tylko jeden spadkobierca). Podmiotowy częściowy dział spadku jest dopuszczalny za zgodą wszystkich spadkobierców, jednakże nie może on mieć negatywnego wpływu na interesy pozostałych spadkobierców. Następuje on z reguły poprzez przeniesienie przez jednego ze współspadkobierców przysługującego mu udziału w spadku na pozostałych współspadkobierców. Ponadto w orzecznictwie Federalnego Trybunału Sprawiedliwości przyjmuje się dopuszczalność wystąpienia współspadkobierców ze wspólnoty spadkobierców, które następuje na podstawie odpowiedniego porozumienia pomiędzy spadkobiercami. Powyższe porozumienie nie wymaga zdaniem BGH żadnej szczególnej formy⁵⁶ i może przewidywać obowiązek spłaty występującego spadkobiercy.

Przedmiotowy dział spadku następuje poprzez wyłączenie poszczególnych przedmiotów z masy spadku i wymaga co do zasady zgody wszystkich spadkobierców⁵⁷.

⁵⁵ Do końca akapitu za D. Weidlich [w:] O. Palandt, *Bürgerliches...*, § 2042 BGB nb. 10.

⁵⁶ Nawet jeżeli w skład spadku wchodzi nieruchomości, chyba że spłata występującego spadkobiercy następuje poprzez przeniesienie na niego własności nieruchomości, BGH, 21 stycznia 1998 r., IV ZR 346/96, NJW 1998, s. 1557; część autorów krytykuje to stanowisko i wskazuje, iż konieczne jest dochowanie formy aktu notarialnego, patrz G.J. von Venrooy, *Die Abschichtung von Miterben*, DNotZ 2012, s. 119.

⁵⁷ D. Weidlich [w:] O. Palandt, *Bürgerliches...*, § 2042 BGB nb. 11.

ii. Częściowy podział majątku wspólnego

Za zgodą wszystkich uczestników w postępowaniu nieprocesowym możliwy jest także częściowy podział majątku wspólnego.

b. W postępowaniu spornym

W postępowaniu spornym konieczne jest wytoczenie powództwa lub zgłoszenie wniosku obejmującego cały majątek podlegający działowi (patrz punkt 3.b powyżej). Ponieważ sądowi nie przysługuje swoboda kształtowania stosunków prawnych, a jedynie możliwość uwzględnienia lub oddalenia powództwa lub wniosku, częściowy dział spadku lub podział majątku wspólnego w postępowaniu niespornym w drodze orzeczenia sądu jest co do zasady wykluczony. W wyjątkowych sytuacjach dopuszczalne jest wytoczenie powództwa o częściowy dział spadku⁵⁸.

7. Dział uzupełniający

W razie częściowego działu spadku lub podziału majątku wspólnego małżonków złożenie wniosku o uzupełniający dział spadku lub podział majątku w trybie nieprocesowym jest dopuszczalne tak długo, jak długo istnieją jakiekolwiek składniki spadku, które nie zostały objęte dokonany wcześniej działem częściowym, nawet jeżeli nie mają one większej wartości materialnej⁵⁹. Powyższe dotyczy także powództwa lub wniosku o dział w postępowaniu spornym.

8. Kumulacja różnych działów

W prawie niemieckim możliwa jest kumulacja różnych działów, w szczególności podziału majątku wspólnego małżonków oraz działu spadku. Jednakże małżonkom przysługuje możliwość umownego wyłączenia podziału majątku wspólnego małżonków w razie śmierci jednego z nich (który to podział następowalby razem z działem spadku), patrz punkt IV.1.b powyżej.

⁵⁸ B. Kosłowski, § 62 *Klagen im Zusammenhang mit Miterben*, nb. 38 i n. [w:] S. Scherer, *Münchener...*

⁵⁹ O. Fröhler [w:] H. Prütting, T. Helms, *FamFG ...*, § 363 FamFG nb. 26.

9. Zasada dyspozycyjności i kontradyktoryjności

a. W postępowaniu nieprocesowym

W postępowaniu działowym prowadzonym w trybie nieprocesowym zasada kontradyktoryjności ma niewielkie znaczenie, albowiem powyższe postępowanie nakierowane jest na doprowadzenie do zgodnego działu spadku lub podziału majątku wspólnego między uczestnikami.

Postępowanie działowe jest prowadzone wyłącznie na wniosek (§ 363 ust. 1 FamFG). Uczestnicy postępowania decydują o jego wszczęciu, kontynuowaniu i zakończeniu.

b. W postępowaniu spornym

W postępowaniu spornym obowiązuje zasada dyspozycyjności i kontradyktoryjności. Działanie sądu z urzędu nie jest przewidziane; w szczególności sądowi nie przysługuje uprawnienie przeprowadzenia działu spadku lub podziału majątku wspólnego w inny sposób niż sposób wskazany w pozwie/wniosku (patrz punkt 6.b powyżej).

10. Przymus adwokacki

a. W postępowaniu nieprocesowym

W postępowaniu nieprocesowym nie obowiązuje przymus adwokacki.

b. W postępowaniu spornym

W postępowaniu spornym dotyczącym spornego działu spadku zastosowanie znajdują ogólne przepisy ZPO dotyczące przymusu adwokackiego. Zgodnie z § 78 ust. 1 ZPO przymus adwokacki obowiązuje w postępowaniach przed sądem krajowym i wyższym sądem krajowym. Jeżeli wartość przedmiotu sporu przekracza 5.000 euro, a tym samym dla spornego działu spadku właściwy jest sąd krajowy, konieczna jest reprezentacja stron przez adwokata. W postępowaniach przed sądem rejonowym przymus adwokacki nie obowiązuje.

W spornym postępowaniu dotyczącym podziału majątku wspólnego małżonków zastępstwo adwokackie jest konieczne zarówno wtedy, gdy spór dotyczący podziału majątku wspólnego małżonków jest rozpoznawany jako sprawa wynikająca ze skutków rozwodu, jak i w samodzielnym postępowaniu dotyczącym podziału majątku wspólnego małżonków (§ 114 ust. 1 FamFG).

11. Wstępowanie następców prawnych do toczącego się postępowania

Wstępowanie następców prawnych do postępowań działowych podlega ogólnej regulacji; tym samym brak jest szczególnych ograniczeń.

12. Rozporządzanie składnikami mienia w toku postępowania działowego

Prawo niemieckie nie zawiera szczególnych regulacji dotyczących rozporządzania składnikami spadku lub majątku wspólnego małżonków w toku postępowania działowego. Dla postępowania nieprocesowego oznacza to zmianę przedmiotu, co do którego konieczna jest zgoda uczestników postępowania. Zbycie składnika spadku lub majątku wspólnego małżonków w toku postępowania spornego oznacza natomiast konieczność odpowiedniej zmiany powództwa/wniosku o dział spadku lub podział majątku wspólnego małżonków.

13. Ochrona wierzycieli przed niekorzystnymi skutkami podziału

Podział majątku wspólnego małżonków w postępowaniu spornym może nastąpić jedynie po zaspokojeniu wierzycieli⁶⁰. Tym samym szczególne regulacje dotyczące ochrony wierzycieli nie są konieczne. W odniesieniu do działu spadku patrz punkt V.3.a poniżej.

V. Tryb postępowania co do dodatkowych roszczeń związanych z działem majątków i praw wspólnych

1. Roszczenia dodatkowe

Prawo niemieckie nie posługuje się pojęciem roszczeń dodatkowych. W dalszych rozważaniach pod tym pojęciem rozumiane będą roszczenia między uczestnikami podziału z tytułu pobranych pożytków i innych przychodów, nakładów poczynionych na spadek lub majątek wspólny oraz spłaconych długów spadkowych lub długów wspólnych.

⁶⁰ BGH, 13 kwietnia 1988 r., IVb ZR 48/87, FamRZ 1988, s. 813; OLG Oldenburg, 14 grudnia 2010 r., 11 UF 1/10, FamRZ 2011, s. 1059.

2. Podział roszczeń dodatkowych

Ze względu na brak wyodrębnienia roszczeń dodatkowych prawo niemieckie nie dokonuje ich podziału na roszczenia mające znaczenie prejudycjalne i pozostałe roszczenia dodatkowe.

3. Tryb postępowania

Roszczenia dodatkowe są w Niemczech załatwiane przed ostatecznym działem spadku lub podziałem majątku wspólnego małżonków.

a. W sprawach o dział spadku

Przed działem spadku lub najpóźniej wraz z pozwem o jego przeprowadzenie konieczne jest zaspokojenie długów spadkowych⁶¹. Do długów spadkowych należą także roszczenia współspadkobierców przeciwko masie spadku⁶². Spadkobiercy mogą żądać ich zaspokojenia jeszcze przed działem spadku.

Jednakże powyższa regulacja dotyczy jedynie stosunków między spadkobiercami, a nie wobec wierzycieli spadku⁶³. Powyższe oznacza, iż spadkobiercy mogą dokonać działu spadku przed zaspokojeniem wierzycieli, jednakże wówczas ponoszą oni solidarną odpowiedzialność za długi spadkowe; powołanie się na ich ograniczoną odpowiedzialność jest w tym przypadku możliwe tylko wtedy, gdy nie można zarzucić im niezaspokojenia wierzycieli spadku (§ 2060 BGB).

b. W sprawach o podział majątku wspólnego

Podział majątku wspólnego małżonków następuje w trzech etapach:

- a) najpierw następuje zaspokojenie długów majątku wspólnego (§ 1475 BGB),
- b) następnie ściągane są roszczenia przysługujące majątkowi wspólnemu,
- c) ostatecznie ustalany jest plan podziału.

Ad a)

Do długów majątku wspólnego należą także długi majątku wspólnego wobec jednego z małżonków z tytułu poczynionych przez niego nakładów na majątek wspólny z jego majątku

⁶¹ D. Weidlich [w:] O. Palandt, *Bürgerliches...*, § 2042 BGB nb. 21.

⁶² Do końca akapitu za D. Weidlich [w:] O. Palandt, *Bürgerliches...*, § 2046 BGB nb. 4.

⁶³ Do końca akapitu za M. Löhnig [w:] J. von Staudinger, *Buch 5: Erbrecht: §§ 1967-2063 (Rechtsstellung des Erben)*, 2016 Berlin, § 2042 BGB nb. 21.

szczególnego oraz majątku odrębnego (§ 1445 ust. 2 i § 1467 ust. 2 BGB)⁶⁴. Jeżeli pomiędzy małżonkami zachodzi spór co do istnienia długów majątku wspólnego (w tym także długów wobec jednego z małżonków), wówczas drugi małżonek jest uprawniony do sądowego dochodzenia zgody drugiego małżonka na spłatę danego długu⁶⁵. Postępowanie w tym przedmiocie ma charakter spornego postępowania rodzinnego prowadzonego na podstawie FamFG. Powyższy wniosek może zostać zgłoszony razem z wnioskiem o zobowiązanie drugiego małżonka do wyrażenia zgody na plan podziału albo jeszcze przed wszczęciem postępowania działowego.

Dzięki tej regulacji roszczenia z tytułu nakładów na majątek wspólny i spłaty długów należących do majątku wspólnego są załatwiane jeszcze przed przeprowadzeniem podziału.

Ad b)

Ponadto konieczne jest ściągnięcie przysługujących majątkowi wspólnemu małżonków jeszcze przed wszczęciem postępowania działowego roszczeń majątkowych. Do tych roszczeń należą m.in. roszczenia wobec jednego z małżonków z tytułu nakładów z majątku wspólnego na jego majątek szczególny lub majątek odrębny (§ 1445 ust. 1 i § 1467 ust. 1 BGB) oraz pobranych z majątku wspólnego pożyczek, spłaconych z majątku wspólnego długów dotyczących majątku szczególnego lub majątku odrębnego, roszczenia z tytułu czynów zabronionych popełnionych przez jednego z małżonków (§ 1441 pkt 1 BGB).

Roszczenia majątku wspólnego wobec jednego z małżonków podlegają zaliczeniu do masy podziału (§ 1476 ust. 2 BGB)⁶⁶.

Ad c)

Dopiero ustalona w ten sposób masa podziału, tj. nadwyżka ponad długi majątku wspólnego, podlega podziałowi pomiędzy małżonków (§ 1477 BGB).

4. Możliwość zgłaszania roszczeń dodatkowych

Roszczenia dodatkowe rozpoznawane w Niemczech w postępowaniach działowych obejmują jedynie roszczenia uczestników działu. Ze względu na regulację przebiegu działu spadku lub podziału majątku wspólnego małżonków ich zgłoszenie w spornym postępowaniu działowym nie ma charakteru fakultatywnego, lecz jest koniecznym elementem wniosku lub powództwa (patrz punkt III.3.b powyżej). Poniżej przedstawione zostaną sformułowane

⁶⁴ G. Brudermüller [w:] O. Palandt, *Bürgerliches...*, § 1475 BGB nb. 1.

⁶⁵ F.T. Roßmann, *Kap. 9 Güterrecht*, nb. 528 i n. [w:] P. Gerhardt, B. von Heintschel-Heinegg, M. Klein, *Handbuch...*

⁶⁶ F.T. Roßmann, *Kap. 9 Güterrecht*, nb. 550 i n. [w:] P. Gerhardt, B. von Heintschel-Heinegg, M. Klein, *Handbuch...*

w literaturze przykłady powództwa o sporny dział spadku lub sporny podział majątku wspólnego małżonków.

a. Przykład pozwu o dział spadku

Pozew o dział spadku nie obejmuje żądania zasądzenia określonej kwoty, lecz ma na celu zobowiązanie pozostałych współspadkobierców do wyrażenia zgody na przedłożony przez powoda plan podziału.

W literaturze wskazuje się, iż plan działu spadku powinien zawierać wskazanie wszystkich aktywów i pasywów spadku oraz sposobu ich podziału po zaspokojeniu długów⁶⁷. Może on mieć następującą treść:

I. Aktywa i pasywa

1. Aktywa

a. Rzeczy

i. Nieruchomości: np. nieruchomość X

ii. Ruchomości: np. meble, telewizor

b. Prawa i roszczenia: np. roszczenie wobec banku X

2. Pasywa

a) Długi, np. roszczenie X z tytułu sprzedaży telewizora

II. Dział spadku

1. Zaspokojenie wymagalnych roszczeń

Zaspokojenie roszczenia X z tytułu sprzedaży telewizora poprzez przelew z konta oszczędnościowego spadkodawcy.

2. Rezerwy

Rezerwa celem spłaty niewymagalnej pożyczki w wysokości X udzielonej przez żonę spadkodawcy. Powyższa kwota pozostaje na koncie spadkodawcy⁶⁸.

3. Zapisy

Celem wykonania zapisu przeniesienie własności mebli na rzecz X.

4. Nieruchomość X podlega zbyciu w trybie licytacji.

5. Pozostała kwota w wysokości X podlega podziałowi po połowie pomiędzy spadkobierców.”

⁶⁷ Do końca akapitu za B. Kosłowski, § 62 Klagen im Zusammenhang mit Miterben, nb. 14 i n. [w:] S. Scherer, Münchener...

⁶⁸ Ponieważ pozew o dział spadku musi obejmować wszystkie aktywa i pasywa oraz przewidywać dla nich sposób podziału, to – ponieważ w opisywanym przypadku pożyczka jest jeszcze niewymagalna – zamiast jej natychmiastowej spłaty sugerowane jest pozostawienie odpowiednich środków na koncie spadkodawcy. Charakter prawny takiego działania nie jest bliżej rozważany ani w literaturze ani w orzecznictwie. Sytuacja taka zbliżona jest do odpowiedzialności spadkobierców za dany dług z określonego składnika majątku.

b. Przykład wniosku o podział majątku wspólnego małżonków

Wniosek o podział majątku wspólnego nie obejmuje żądania zasądzenia określonej kwoty, lecz ma na celu zobowiązanie drugiego małżonka do wyrażenia zgody na przedłożony przez wnioskodawcę plan podziału⁶⁹. Może on mieć następującą treść:

„Wnioskodawca wnosi o zobowiązanie drugiej strony do wyrażenia zgody co do zasady na następujący plan podziału istniejącej między stronami wspólności majątkowej:

- (1) Wnioskodawca przejmuje wniesioną przez niego do majątku wspólnego nieruchomość X za zwrotem jej wartości, [patrz punkt III.2.b powyżej].
- (2) Z majątku wspólnego wnioskodawcy zwracana zostanie wartość wniesionej przez niego do majątku wspólnego nieruchomości X.
- (3) Z pozostałego majątku wspólnego zaspokojone zostaną długi majątku wspólnego.
- (4) Pozostała część majątku wspólnego podlega podziałowi po połowie pomiędzy stronami”.

5. Dopuszczalność orzekania o roszczeniach dodatkowych z urzędu

Prawo niemieckie nie przewiduje możliwości orzekania o roszczeniach dodatkowych z urzędu.

6. Ograniczenia dopuszczalności zgłaszania roszczeń dodatkowych

W odniesieniu do prekluzji „środków ataku i obrony” w spornych postępowaniach działowych patrzy punkt VII. 4 poniżej.

7. Władza dyskrecyjna sędziego

W spornych postępowaniach działowych sędziom nie przysługuje władza dyskrecyjna: mogą oni jedynie uwzględnić lub oddalić wniosek/powództwo działowe, nie mają natomiast możliwości rozszerzenia lub zawężenia zakresu postępowania ani zarządzenia innego sposobu podziału.

⁶⁹ Do końca akapitu za F.T. Roßmann, Kap. 9 Güterrecht, nb. 553 i n. [w:] P. Gerhardt, B. von Heintschel-Heinegg, M. Klein, *Handbuch...*

8. Stosunek do innych postępowań

Roszczenia dodatkowe są z reguły przedmiotem postępowania działowego, tym samym w doktrynie brak wypowiedzi dotyczących wpływu postępowania działowego dla spraw znajdujących się w toku.

VI. Podstawowe problemy postępowania dowodowego w postępowaniach działowych związane z wyceną majątku podlegającego działowi oraz roszczeń dodatkowych

1. Rygory udowadniania roszczeń

Rygory udowadniania roszczeń zgłaszanych w toku postępowań działowych nie odbiegają od zasad ogólnych obowiązujących w innych postępowaniach.

2. Sposoby wyceny przedmiotu działu

Prawo niemieckie nie określa sposobu wyceny majątku podlegającego podziałowi i zgłaszanych roszczeń dodatkowych; tym samym sędzia i biegły mogą wybrać metodę wyceny⁷⁰. Następujące metody wyceny pozostają do ich dyspozycji:

- a) metoda porównawcza: wartość jest określana na podstawie średnich cen sprzedaży porównywalnych przedmiotów,
- b) metoda odtworzeniowa: wartość jest określana na podstawie kosztów koniecznych dla wytworzenia lub nabycia porównywalnego przedmiotu,
- c) metoda dochodowa: wartość jest określana na podstawie wartości przyszłych dochodów z rzeczy (po odliczeniu kosztów jej utrzymania); powyższa metoda jest stosowana przede wszystkim przy wycenie mieszkań i domów na wynajem oraz przedsiębiorstw;
- d) metoda likwidacyjna: wartość jest określana na podstawie dochodu, który mógłby zostać osiągnięty w razie jej likwidacji (np. poprzez likwidację przedsiębiorstwa).

⁷⁰ Do końca akapitu za C.-H. Horn, § 46 *Bewertungen im Erbrecht*, nb. 18 i n. [w:] S. Scherer, *Münchener...*

3. Stan i ceny uwzględnianie przy wycenie roszczeń dodatkowych

W tym zakresie brak rozwiązań odbiegających od zasad ogólnych obowiązujących w innych postępowaniach.

W odniesieniu do podziału majątku wspólnego BGB nie zawiera regulacji dotyczących momentu rozstrzygającego o cenach stanowiących podstawę wyceny; tym samym konieczne jest porozumienie małżonków w tej kwestii⁷¹.

4. Aktualność wyceny

Prawo niemieckie nie zawiera regulacji dotyczących aktualności wyceny dokonanej przez biegłego.

5. Zasądzenie sumy ustalonej przez sąd

W sporach dotyczących roszczeń majątkowych, w których wartość roszczenia jest między stronami sporna, a wyczerpujące ustalenie wszystkich istotnych dla niej okoliczności powoduje trudności niewspółmierne do wartości spornego roszczenia, sąd rozstrzyga na podstawie swobodnego uznania po rozważeniu wszystkich okoliczności (§ 287 ZPO). Powyższa regulacja znajduje także zastosowanie w postępowaniach prowadzonych w trybie FamFG na podstawie odesłania w § 113 ust. 1 FamFG.

6. Uprawnienia sądu drugiej instancji

W sprawach rozpoznawanych na podstawie ZPO (tj. w sporach o dział spadku) sąd drugiej instancji jest uprawniony do przeprowadzenia postępowania dowodowego w bardzo ograniczonym zakresie. Zgodnie z § 529 ust. 1 pkt 1 ZPO sąd apelacyjny jest związany ustaleniami faktycznymi sądu pierwszej instancji, chyba że konkretne przesłanki uzasadniają wątpliwości w odniesieniu do prawidłowości lub zupełności ustaleń faktycznych i z tego powodu konieczne jest ich ponowne ustalenie; uwzględnienie nowych okoliczności jest dopuszczalne tylko wtedy, jeżeli (1) dotyczą one kwestii, które sąd pierwszej instancji bez wątplenia przeoczył lub uznał za nieistotne, lub (2) nie były one podnoszone w pierwszej instancji wskutek naruszenia przepisów postępowania, lub (3) pominięcie tych okoliczności

⁷¹ F.T. Roßmann, *Kap. 9 Güterrecht*, nb. 528 [w:] P. Gerhardt, B. von Heintschel-Heinegg und M. Klein, *Handbuch...*

w pierwszej instancji nie wynika z niedbałości stron (§ 529 ust. 1 pkt 2 ZPO w związku z § 531 ust. 2 ZPO).

W sprawach rozpoznawanych na podstawie FamFG (tj. w sprawach o podział majątku wspólnego małżonków) sądowni drugiej instancji przysługują dalej idące uprawnienia; w szczególności dopuszczalne jest oparcie zażalenia na nowych okolicznościach i dowodach (§ 65 ust. 3 FamFG), a tym samym możliwe jest ponowne przeprowadzenie postępowania dowodowego przed sądem drugiej instancji.

VII. Sposoby usprawniania postępowań działowych w związku z dochodzeniem roszczeń dodatkowych

1. Dane statystyczne

W Niemczech nie są publikowane dane statystyczne dotyczące przeciętnej długości trwania postępowań działowych przeprowadzanych przez notariuszy w trybie nieprocesowym.

Statystyki dotyczące długości trwania postępowań spornych przed sądami cywilnymi nie wyodrębniają postępowań dotyczących spornego działu spadku, a tym samym niemożliwe jest ustalenie przeciętnej długości ich trwania. Przeciętny czas trwania postępowania określony dla wszystkich rodzajów spraw cywilnych jest dla pozwów o sporny dział spadku ze względu na ich rzadkie występowanie w praktyce bez większego znaczenia.

Także statystyki dotyczące długości trwania postępowań przed sądami rodzinnymi nie wyodrębniają postępowań dotyczących spraw majątkowych małżeńskich rozstrzyganych w postępowaniu spornym. Przeciętny czas trwania postępowania określony dla wszystkich rodzajów spraw rodzinnych jest dla wniosków o sporny podział majątku wspólnego małżonków ze względu na ich rzadkie występowanie w praktyce bez większego znaczenia.

2. Czynniki wpływające na czas trwania postępowań działowych

W literaturze niemieckiej czasowi trwania postępowań działowych nie poświęca się dużo uwagi. Znacznie większym problemem są bowiem trudności i ryzyka związane z wytoczeniem powództwa działowego lub zgłoszeniem odpowiedniego wniosku (patrz punkt III.1 powyżej).

3. Sposoby normatywne skracania postępowań działowych

Jednym z rozwiązań pozwalających na skrócenie i uproszczenie postępowań działowych jest unikanie kumulacji podziału majątku wspólnego małżonków i działu spadku, do której dochodzi w razie śmierci jednego z małżonków.

W odniesieniu do umownej możliwości wyłączenia podziału majątku wspólnego małżonków pozostających w umownym ustroju wspólności majątkowej patrz punkt IV.1.b powyżej.

Podobna sytuacja zachodzi w razie śmierci jednego z małżonków pozostających w ustawowym ustroju majątkowym rozdzielności majątkowej z wyrównaniem dorobków. Wówczas konieczne byłoby najpierw przeprowadzenie wyrównania dorobków, co pozwala na ustalenie składu masy spadku, a następnie działu spadku. Także i w tej sytuacji ustawodawca niemiecki przewidział regulację, która pozwalają na uniknięcie przeprowadzania dwóch postępowań: Zgodnie z § 1371 ust. 1 BGB w razie zakończenia powyższego ustroju majątkowego poprzez śmierć jednego z małżonków wyrównanie dorobków następuje w ten sposób, iż przysługujący żyjącemu małżonkowi ustawowy udział w spadku podlega zwiększeniu o 1/4. Małżonek pozostały przy życiu może jednak domagać się przeprowadzenia wyrównania dorobków, jeżeli nie jest on spadkobiercą ani zapisobiercą oraz w razie odrzucenia spadku (§ 1371 ust. 2 i 3 BGB).

4. Szczegółowe rozwiązania usprawniające postępowania działowe

Do usprawnienia i skrócenia postępowań działowych prowadzonym w trybie spornym przyczynia się niewątpliwie konieczność szczegółowego określenia planu podziału w pozwie lub wniosku o podział majątku (patrz punkt IV.3.b powyżej). Jednakże powyższe wymogi sprawiają, iż złożenie prawidłowego pozwu lub wniosku o podział majątku jest bardzo trudne, a tym samym wszczęcie spornego postępowania działowego bardzo ryzykowne (patrz punkt III.1 powyżej).

W prawie niemieckim nie obowiązuje zasada ciągłości rozpoznawania sprawy. Wyrok może zostać wydany jedynie przez sędziów, przed którymi odbyła się ostatnia rozprawa (§ 309 ZPO). Powyższa regulacja znajduje odpowiednie zastosowanie w sprawach prowadzonych na podstawie FamFG.

W postępowaniu spornym prowadzonym na podstawie ZPO sąd wzywa pozwanego do złożenia odpowiedzi na pozew (§ 275 ust. 3 ZPO w razie zarządzenia rozprawy już na początku postępowania lub § 276 ust. 1 zd. 2 ZPO w razie pisemnego postępowania wstępnego). W obu sytuacjach sąd może zobowiązać powoda do pisemnego ustosunkowania się do odpowiedzi na pozew (§ 275 ust. 4 ZPO lub 276 ust. 3 ZPO). Wnioski zgłaszane przez strony po upływie terminu na złożenie odpowiedzi na pozew lub ustosunkowania się do niej są dopuszczalne

tylko wtedy, gdy zgodnie ze swobodną oceną sądu ich dopuszczenie nie opóźni rozstrzygnięcia sprawy lub jeżeli strona wystarczająco usprawiedliwiła opóźnienie (§ 296 ust. 1 ZPO). Tym samym prekluzja nie następuje, jeżeli późniejsze zgłoszenie wniosku nie jest zawinione przez stronę, albowiem np. dopiero później pojawiła się konieczność zgłoszenia danego wniosku dowodowego.

Powyższa regulacja nie znajduje zastosowania w spornych postępowaniach działowych prowadzonych na podstawie FamFG; zgodnie z § 115 FamFG w sprawach małżeńskich i spornych sprawach rodzinnych wnioski, które nie zostały zgłoszone w terminie, podlegają oddaleniu, jeżeli zgodnie ze swobodną oceną sądu ich dopuszczenie opóźni rozstrzygnięcie sprawy oraz opóźnienie wynika z rażącego niedbalstwa strony.

5. Nakłanianie do zawarcia ugody w postępowaniu działowym

Postępowania działowe prowadzone w trybie nieprocesowym mają na celu doprowadzenie do zawarcia ugody między stronami (patrz punkt II.1 powyżej).

W spornych postępowaniach działowych prowadzonych na podstawie ZPO sąd jest zobowiązany na każdym ich etapie nakłaniać strony do ugodowego załatwienia całości lub części sporu (§ 278 ust. 1 ZPO). Powyższy obowiązek sądu dotyczy także spornych postępowania działowych prowadzonych na podstawie FamFG (§ 36 ust. 1 zd. 2 FamFG). Zawarcie ugody jest możliwe do zakończenia postępowania.

VIII. Koszty postępowania działowych a koszty dochodzenia poszczególnych roszczeń dodatkowych

1. Opłaty sądowe w postępowaniu działowym

a. W postępowaniu nieprocesowym

W postępowaniu działowym prowadzonym przez notariusza pobierana jest opłata w wysokości sześciokrotności opłaty podstawowej obliczanej według tabeli B (pozycja nr 23900 wykazu kosztów stanowiącego załącznik nr 1 do Ustawy o kosztach sądowych i notarialnych postępowania nieprocesowych⁷²). Jeżeli postępowanie po rozpoczęciu rozprawy zakończy się bez zatwierdzenia planu podziału (patrz punkt II.1 powyżej), wówczas opłata podlega obniżeniu do trzykrotności opłaty podstawowej (pozycja nr 23903 pkt 1 wykazu kosztów).

⁷² Gesetz über Kosten der freiwilligen Gerichtsbarkeit für Gerichte und Notare z 23 lipca 2013 r., BGBl. 2013 I s. 2586, z późniejszymi zmianami. Dokładny wykaz wysokości opłat znajduje się z załączniku do wskazanej ustawy i dostępny jest na stronie: https://www.gesetze-im-internet.de/gnotkg/anlage_1.html.

W postępowaniach działowych wartość przedmiotu postępowania odpowiada wartości podlegającej podziałowi masy spadku lub majątku wspólnego małżonków (lub ich części), § 118a Ustawy o kosztach sądowych i notarialnych postępowania nieprocesowych.

Na podstawie tak określonej wartości przedmiotu postępowania obliczana jest wskazana powyżej sześć- lub trzykrotna opłata podstawowa według tabeli B. Zgodnie z § 34 ust. 2 Ustawy o kosztach sądowych i notarialnych postępowania nieprocesowych wynosi ona 15 euro w razie wartości przedmiotu postępowania do 500 euro i rośnie w następujący sposób wraz ze wzrostem wartości przedmiotu postępowania:

Wartość przedmiotu postępowania nie przekracza (w euro)	Za każde rozpoczęte ... euro	Opłata wzrasta o ... euro
2.000	500	4
10.000	1.000	6
25.000	3.000	8
50.000	5.000	10
200.000	15.000	27
500.000	30.000	50
ponad 500.000	50.000	
5.000.000	50.000	80
10.000.000	200.000	130
20.000.000	250.000	150
30.000.000	500.000	280
Ponad 30.000.000	1.000.000	120

Czas trwania postępowania nie ma wpływu na wysokość opłat.

b. W postępowaniu spornym

Koszty sądowe w spornym postępowaniu o dział spadku są zależne od wartości przedmiotu sporu, która w sprawach o dział spadku odpowiada wartości całej masy spadku.⁷³ Na podstawie tak określonej wartości przedmiotu sporu obliczana jest opłata, która wynosi 35 euro w razie wartości przedmiotu sporu do 500 euro i rośnie w następujący sposób wraz ze wzrostem wartości przedmiotu sporu (§ 34 Ustawy o kosztach sądowych⁷⁴):

⁷³ M. Löhnig [w:] J. von Staudinger, *Buch 5...*, § 2042 BGB nb. 51.

⁷⁴ Gerichtskostengesetz z 5 maja 2004 r., BGBl. 2004 I s. 1151, z późniejszymi zmianami.

Wartość przedmiotu sporu nie przekracza (w euro)	Za każde rozpoczęte ... euro	Opłata wzrasta o ... euro
2.000	500	18
10.000	1.000	19
25.000	3.000	26
50.000	5.000	35
200.000	15.000	120
500.000	30.000	179
ponad 500.000	50.000	180

Czas trwania postępowania nie ma wpływu na wysokość opłat.

2. Dodatkowe opłaty z tytułu zgłoszenia roszczeń dodatkowych

Wskazane w punkcie 1 powyżej opłaty obejmują wszystkie roszczenia będące przedmiotem postępowań działowych.

IX. Propozycje zmian ustawowych w danym systemie prawnym

1. Planowane nowelizacje

Obecnie w Niemczech nie są przygotowywane nowelizacje przepisów dotyczących postępowań działowych.

2. Propozycje doktryny

W literaturze niemieckiej rzadko dyskutowane są propozycje reformy postępowań działowych. Podział majątku wspólnego małżonków nie jest ze względu na brak znaczenia praktycznego przedmiotem dyskusji. W odniesieniu do działu spadku znaleziono jeden artykuł poświęcony tej tematyce⁷⁵. Zawarte w nim propozycje obejmowały:

- wzmocnienie elementów mediacji w postępowaniu działowym, która umożliwi konstruktywne rozmowy o sposobie dokonania działu spadku i pozwala (przynajmniej częściowo) na zrównanie pozycji wszystkich spadkobierców,
- wzmocnienie postępowania działowego prowadzonego w trybie nieprocesowym, np. poprzez:

⁷⁵ Do końca akapitu za Ch. Eberl-Borges, *Reformvorschläge zum Recht der Erbauseinandersetzung*, ZErB 2010, s. 255, 256 i n.

- późniejsze nałożenie na spadkobierców, którzy nie brali udziału w tym postępowaniu, kosztów spornego działu spadku,
- wprowadzenie obowiązku przeprowadzenia tego postępowania przed wytoczeniem powództwa o sporny dział spadku,
- ograniczenie możliwości sprzeciwu wobec planu podziału, np. poprzez wymóg jego uzasadnienia.

Wśród tych propozycji jako jedna z możliwości pojawiło się wprowadzenie uprawnienia sędziego do kształtowania stosunków prawnych, np. poprzez możliwość przyznania określonych przedmiotów wybranym spadkobiercom; jednakże koniec końców autorka wypowiedziała się przeciwko temu rozwiązaniu.

3. Rozbieżności

W niemieckim systemie prawnym nie stwierdzono istotnych rozbieżności pomiędzy stanowiskiem doktryny a orzecznictwem.

X. Podsumowanie

1. Najbardziej efektywne rozwiązania

W niemieckim prawie procesowym brak efektywnych rozwiązań przyspieszających i upraszczających postępowania działowe. W szczególności negatywnie należy ocenić brak swobody kształtowania stosunków prawnych przez sędziego w spornych postępowaniach działowych (patrz punkt IV.3.b powyżej).

Efektywnymi rozwiązaniami są natomiast regulacje materialnoprawne zmierzające do uniknięcia kumulacji dwóch działów, tj. podziału majątku wspólnego małżonków oraz działu spadku (patrz punkt IV.1.b i VII.3.a powyżej).

2. Rozwiązania możliwe do zaadoptowania w Polsce

Rozwiązaniem możliwym do zaadoptowania w Polsce mogłoby być uniknięcie łączenia podziału majątku wspólnego oraz działu spadku poprzez odpowiednie ryczałtowe zwiększenie udziału małżonka w spadku.